Kukadi Education Society's
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa Tal. Shrigonda Dist. Ahmednagar 413703
Phone : (02487) 254095 Fax : (02487) 254095 Mob. 9403965444
NAAC Accreditated 'C' Grade
website : www.savitribaicollegeofarts.in, AISHE Code : C-41289
email : savitribaicollege295@gmail.com, savitribaicollege@gmail.com
Permanently Affiliated to Savitribai Phule Pune University. ID. NO.PU/AN/A/58/1999, Code No. 295
Affiliated to UGC under section 2 (F) & 12 (B) F.No.8-166/2013 (CPP-I/C), dated 7th May 2013

Late Shri. Kundalikrao Jagtap Patil
Founder : Kukadi Education Society

Ex.MLA Shri. Rahuldada Jagtap Patil
Secretary : Kukadi Education Society

Dr. Shivajirao Dhage
Principal

Key Indicator- 1.3 Curriculum Enrichment

1.3.2 Q_nM

Percentage of students undertaking project work/field work/ internships (Data for the latest completed academic year)

Index

Sr.No.	Particulars	Page No
1	Project Work/ Field Work/ Internship List	1 to 1
2	Student List with Project Work Title	2 to 14
3	Certificates (Sample)	15 to 25
4	Project (Sample)	26 to 151

Kukadi Education Society's
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa Tal. Shrigonda Dist. Ahmednagar 413703
Phone : (02487) 254095 Fax : (02487) 254095 Mob. 9403965444
NAAC Accredited 'C' Grade
website : www.savitribaicollegeofarts.in, AISHE Code : C-41289
email : savitribaicollege295@gmail.com, savitribaicollege@gmail.com
Permanently Affiliated to Savitribai Phule Pune University. ID. NO.PU/AN/A/58/1999, Code No. 295
Affiliated to UGC under section 2 (F) & 12 (B) F.No.8-166/2013 (CPP-I/C), dated 7th May 2013

Late Shri. Kundalikrao Jagtap Patil
Founder : Kukadi Education Society

Ex.MLA Shri. Rahuldada Jagtap Patil
Secretary : Kukadi Education Society

Dr. Shivajirao Dhage
Principal

Outward No. Date : / /20

List of Courses having Project Work/ Field Work/ Internship

Sr.No.	Class	Course Name	Particulars
1	S.Y.B.A S.Y.B.Com S.Y.B.Sc	Ability Enhancement Compulsory Course (AECC-Environment Studies)	Project Work
2	T.Y.B.A.	Applied History	Project Work
3	T.Y.B.A.	Generic Elective Humanities	Project Work
4	M.A.-II (Economics)	Research Project	Project Work

Savitribai College of Arts ★ ID. No. PU/AN/A/ 58/1999 ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

Student List with Project Title

Kukadi Education Society's

Savitribai College of Arts

Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

Class: S.Y.BA

Subject: AEC ENVIRONMENTAL SCIENCE

Details of Project AY 2021-22

Sr. No.	Student Name	Title of Project
1	DAREKAR SUPRIYA SANTOSH	कृषी विषयक माहिती
2	DARKUNDE MAHADEV JAGANNATH	कृषी विषयक माहिती
3	DHAGE DHANAJI POPAT	कृषी विषयक माहिती
4	DHAVALE ASHWINI PRAKASH	कृषी विषयक माहिती
5	DHAWADE YOGESH RAGHUNATH	कृषी विषयक माहिती
6	DHAWALE SANKET RAMNATH	कृषी विषयक माहिती
7	DHEDAGE PRAJAKTA ASHOK	कृषी विषयक माहिती
8	DIGHE ANIKET VITTHAL	कृषी विषयक माहिती
9	EDAKE VAISHNAVI PRADIP	कृषी विषयक माहिती
10	EDHATE AMOL VISHNU	कृषी विषयक माहिती
11	GAIKAWAD ROHIT SANJAY	कृषी विषयक माहिती
12	GANGAD DIPAK ARJUN	कृषी विषयक माहिती
13	GHAWATE DHANRAJ SOMNATH	कृषी विषयक माहिती
14	GHAWATE SANDESH SUBHASH	कृषी विषयक माहिती
15	GHAYMUKTE SOURAV RAJENDRA	कृषी विषयक माहिती
16	GUNJAL KIRAN SAMPAT	कृषी विषयक माहिती
17	HIRAVE ABHIJIT NANASAHEB	कृषी विषयक माहिती
18	INAMDAR KHUSHBU JAKIR	कृषी विषयक माहिती
19	ITHAPE YOURAJ BANKAT	कृषी विषयक माहिती
20	JADHAV NISHA SURESH	कृषी विषयक माहिती
21	JAGTAP HARSHVARDHAN SONYABAPU	कृषी विषयक माहिती
22	KADAM DNYANESHWAR PARASRAM	कृषी विषयक माहिती
23	KADAM YOGESH RAMCHANDRA	कृषी विषयक माहिती
24	KALAMKAR SAKSHI JALINDAR	कृषी विषयक माहिती
25	KANGUDE RUTUJA SURESH	कृषी विषयक माहिती
26	KHAMKAR PRATIKSHA SATISH	कृषी विषयक माहिती
27	KSHIRSAGAR GANESH DNYANESHWR	कृषी विषयक माहिती
28	LABADE AKASH ARJUN	कृषी विषयक माहिती
29	LAGAD VISHAL BABAN	कृषी विषयक माहिती

30	LAGAD YOGESH GORAKSHNATH	कृषी विषयक माहिती
31	LATE GANESH PANDURANG	कृषी विषयक माहिती
32	LATE SUNIL MACHHINDRA	कृषी विषयक माहिती
33	MOHITE NISHA VAIJNATH	कृषी विषयक माहिती
34	NALAGE ABHIJEET RAJENDRA	कृषी विषयक माहिती
35	NALAGE SANKET SATISH	कृषी विषयक माहिती
36	NALAGE VIDYA BALASAHEB	कृषी विषयक माहिती
37	OHOL MAHENDRA RAMDAS	कृषी विषयक माहिती
38	PACHARNE SAURABH EKNATH	कृषी विषयक माहिती
49	PADALE PORNIMA GAUTAM	कृषी विषयक माहिती
40	PANSARE SANDIP BHIVSEN	कृषी विषयक माहिती
41	PATHAN ALISHA KAYYUM	कृषी विषयक माहिती
42	PATHAN FIJA MUSTAK	कृषी विषयक माहिती
43	PATHAN REHANA ALLAUDDIN	कृषी विषयक माहिती
44	PAWAR PRATIKSHA SANJAY	कृषी विषयक माहिती
45	POL SONABAI SURESH	कृषी विषयक माहिती
46	POPALE ANIL DHANRAJ	कृषी विषयक माहिती
47	RODE KAJAL SAMBHAJI	कृषी विषयक माहिती
48	RONGE UMESH SAINATH	कृषी विषयक माहिती
49	SARODE DIPATI JALINDAR	कृषी विषयक माहिती
50	SHAIKH ARBAJ BAHODDEEN	कृषी विषयक माहिती
51	SHELKE ASHWINI GANPAT	कृषी विषयक माहिती
52	SHINDE ASHITOSH RAM	कृषी विषयक माहिती
53	SHINDE DAMINI BALASAHEB	कृषी विषयक माहिती
54	SHINDE KIRAN VIJAY	कृषी विषयक माहिती
55	SHINDE MAYUR NANDU	कृषी विषयक माहिती
56	SHINDE RAM MADHUKAR	कृषी विषयक माहिती
57	SHINDE SURYAMALA BHANUDAS	कृषी विषयक माहिती
58	SHIRSE SHUBHAM ANIL	कृषी विषयक माहिती
59	TAGAD VAISHNAVI JALINDAR	कृषी विषयक माहिती
60	TAKALE ROHAN RAMESH	कृषी विषयक माहिती
61	TAMBE SANTOSH TRIMBAK	कृषी विषयक माहिती
62	TARADE TEJAS BALU	कृषी विषयक माहिती

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

Kukadi Education Society's

Savitribai College of Arts

Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

Class: S.Y.Bcom

Subject: AEC ENVIRONMENTAL SCIENCE

Details of Project AY 2021-22

Sr.No.	Student Name	Title of Project
1	ADHAV AKSHAY SHANTARAM	जागतिक तापमान वाढ
2	BHAPKAR SACHIN AMBADAS	जागतिक तापमान वाढ
3	BHOR SAURAV ANTU	जागतिक तापमान वाढ
4	BORAGE SIDHESHWAR ASHOK	जागतिक तापमान वाढ
5	CHAUDHARI KOMAL ARJUN	जागतिक तापमान वाढ
6	DHANDE GANESH MAHADEV	जागतिक तापमान वाढ
7	GADEKAR SUMIT GHANSHYAM	जागतिक तापमान वाढ
8	GAIKWAD MAYURI SUNIL	जागतिक तापमान वाढ
9	GAIKWAD SRUSHTI MANISH	जागतिक तापमान वाढ
10	GAWADE NAVNATH GANGARAM	जागतिक तापमान वाढ
11	GOLANDE PRASHANT ROHIDAS	जागतिक तापमान वाढ
12	GONTE RUSHIKESH RAJU	जागतिक तापमान वाढ
13	HARDE SNEHAL DATTATRAYA	जागतिक तापमान वाढ
14	ITHAPE RUTUJA CHANDRAKANT	जागतिक तापमान वाढ
15	JADHAV ABHISHEK ARUN	जागतिक तापमान वाढ
16	JADHAV PRAJAKTA VISHNU	पर्यावरण विषयक माहिती
17	KANGUDE VIKAS AMBAD	पर्यावरण विषयक माहिती
18	KHATAL YOGITA MACHHINDRA	पर्यावरण विषयक माहिती
19	KHEDKAR PRATIKSHA DATTATRAYA	पर्यावरण विषयक माहिती
20	LAGAD SHUBHAM GORAKSHANATH	पर्यावरण विषयक माहिती
21	MAGAR PANKAJ BALASAHEB	पर्यावरण प्रदूषण
22	MANE ROHINI SANJAY	पर्यावरण प्रदूषण
23	PANDARKAR DIVYA BABAN	पर्यावरण प्रदूषण
24	PAWAR ABHIJIT SURESH	पर्यावरण प्रदूषण
25	PAWAR SAIRAJ VIJAY	पर्यावरण प्रदूषण
26	SABALE DNYANESHWAR NAMDEV	मानव आणि पर्यावरण
27	SHAIKH TABASUM PAPABHAI	मानव आणि पर्यावरण

28	SHELAR NIKITA PRAKASH	मानव आणि पर्यावरण
29	SHINDE AADITYA DATTATRAY	मानव आणि पर्यावरण
30	SHINDE AARATI PRAKASH	मानव आणि पर्यावरण
31	SHINDE AKANKSHA GAJANAN	औद्योगिक प्रदूषण
32	SHRIRAM PREMRAJ VITTHAL	औद्योगिक प्रदूषण
33	THOMBARE PRADIP SHANKAR	औद्योगिक प्रदूषण
34	WAGHMARE GANESH HARIBHAU	औद्योगिक प्रदूषण

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

Kukadi Education Society's

Savitribai College of Arts

Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda, Dist.-Ahmednagar

Class: S.Y.Bsc

Subject: AEC ENVIRONMENTAL SCIENCE

Details of Project AY 2021-22

Sr.No	Student Name	Title of Project
1	BHAPKAR PRITI SANJAY	Energy Sources
2	CHAUDHARI GAYATRI DATTA	Energy Sources
3	DAPHAL TEJAS SANTOSH	Energy Sources
4	DAWANE KIRAN DNYANESHWAR	Energy Sources
5	DEVKAR SWARANJALI SHAHAJI	Energy Sources
6	DEVKATE SHUBHAM TATYA	Energy Sources
7	DHANDE AKSHAY DATTATRAYA	Energy Sources
8	DHAVALE RUSHIKESH RAMDAS	Energy Sources
9	DHAWALE GANESH SHARAD	Energy Sources
10	GAJARE SUJIT SHAHAJI	Energy Sources
11	GAVHANE PRAJAKTA RAJU	Energy Sources
12	GAWADE MEGHRAJ ANIL	Energy Sources
13	GHEGADE SHUBHAM VIJAY	Energy Sources
14	GHODAKE AJIT SUBHASH	Energy Sources
15	GHODAKE AKSHAY SURESH	Energy Sources
16	GIRAWALE SHIWANI SAMBHAJI	Energy Sources
17	GUND SONALI BHARAT	Energy Sources
18	HARAL SAHIL GANESH	Energy Sources
19	ITHAPE ANKITA GANESH	Energy Sources
20	ITHAPE SANKET ABA	Energy Sources
21	ITHAPE VRUSHALI RAJARAM	Energy Sources
22	ITHAPE YOGESH VALMIK	Energy Sources
23	JAGTAP POOJA RAMBHAU	Energy Sources
24	JAGTAP ROHIT BAPUSAHEB	Energy Sources
25	KADAM TEJAS SARJERAO	Energy Sources
26	KALE PRASHANT ZUMBERNATH	Energy Sources
27	KHAMKER PRATIKSHA DNYANDEV	Energy Sources
28	KHARAT RUPALI HARIBHAU	Energy Sources
29	KHARAT YOGESH KESHAV	Energy Sources
30	KOLAPE VISHAL BHANUDAS	Energy Sources
31	LAGAD SATISH NARAYAN	Energy Sources
32	NIMBALKAR AVINASH RAJU	Energy Sources
33	NIMBHORE SEEMA RAJENDRA	Energy Sources

34	OHAL SWAPNIL RAMESH	Energy Sources
35	PADALE ANIKET RAJENDRA	Energy Sources
36	PADALE SIDDHARTH RAVINDRA	Energy Sources
37	PANDARKAR CHAITALI ANNASAHEB	Energy Sources
38	PANDARKAR SWAPNIL VASANT	Energy Sources
39	PATHAN UMAR SALIM	Energy Sources
40	PATHARE RUTUJA BHAUSAHEB	Energy Sources
41	PAWAR DIGVIJAY SUKHADEV	Energy Sources
42	PAWAR SAGAR MACCHINDRA	Energy Sources
43	PAWAR SNEHAL HOUSHIRAM	Energy Sources
44	RODE SHUBHANI RATAN	Energy Sources
45	SAKE BAJIRAO ABA	Energy Sources
46	SAYYED ANIS IBRAHIM	Energy Sources
47	SHAH ANJALI ASHOK	Energy Sources
48	SHEALKE SHRADHA SANDIP	Energy Sources
49	SHELKE ANIKET APPA	Energy Sources
50	SHELKE PRAFULLA VIJAY	Energy Sources
51	SHELKE SANDHYA SAMBHAJI	Energy Sources
52	SHINDE PRANIL RAMESH	Energy Sources
53	SHINDE SANKET VITTHAL	Energy Sources
54	SHINDE VAIBHAV DILIP	Energy Sources
55	SHINDE VISHAL NAVNATH	Energy Sources
56	SHIRKE GOVIND GANGADHAR	Energy Sources
57	SHIRKE RUTUJA TUKARAM	Energy Sources
58	SHITOLE PRATIK DATTATRAY	Energy Sources
59	SONAWANE DIPALI VIJAY	Energy Sources
60	SONAWANE SANTOSH VIJAY	Energy Sources
61	TAKALE ABHISHEK NAVNATH	Energy Sources
62	TAKALE PRATIKSHA PANDURANG	Energy Sources
63	THORAT SURAJ BHASKAR	Energy Sources
64	THOTE SHITAL RAMESH	Energy Sources
65	UKANDE DIVYA RAJENDRA	Energy Sources
66	VALASE SHUBHAM BALASAHEB	Energy Sources
67	YADAV RUPALI KASHINATH	Energy Sources

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar
ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

SAVITRIBAI COLLEGE OF ARTS • ID NO. PU/AN/A/58-1999 • PIMPALGAON PISA •

Kukadi Education Society's

Savitribai College of Arts

Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda , Ahmednagar.

T.Y.B.A HISTORY PRACTICAL & ORAL- 2021-22

Subject- History (DSE- 3) **Name of Paper-** Applied History **(36171)**

Date: 24/ 05/ 2022

SR. NO	NAME OF STUDENTS	SEAT NO.	PROJECT TITLES
1	GAIKWAD AKSHAY SUDAM	68601	महात्मा फुले यांचे सामाजिक कार्य
2	GAVHANE YASH RAJESH	68622	महादेव गोविंद रानडे यांचे सामाजिक कार्य
3	GHODEKAR LALIT RAMBHAU	68602	समाजसुधारक धोंडो केशव कर्वे
4	LAHAKAR PAVAN BALASAHEB	68603	थोर समाजसुधारक अण्णा हजारे
5	NIKHIL PRAMOD KSHIRSAGAR	68604	बाळ गंगाधर टिळक (लोकमान्य टिळक)
6	PADALE ABHIJIT GAUTAM	68627	समाजसेवक बाबा आमटे यांचे सामाजिक कार्य
7	PAWAR RAMKRUSHNA BHASKAR	68605	राजर्षी शाहु छत्रपती महाराज
8	PAWAR SACHIN SAMBHAJI	68606	पंडिता रमाबाई रानडे यांचे सामाजिक कार्य
9	PAWAR VAIBHAV VIJAY	68628	धोंडो केशव कर्वे यांचे सामाजिक कार्य
10	BHANDARI NIKITA LALITKUMAR	68619	महादेव गोविंद रानडे यांचे सामाजिक कार्य
11	DIVYA KISAN RAMPHALE	68620	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक कार्य
12	GAIKWAD RAHUL SANJAY	68621	समाजसुधारक सावित्रीबाई फुले यांचे सामाजिक कार्य
13	JAGTAP RUTIK ATUL	68623	गोपाल कृष्ण गोखले यांचे सामाजिक कार्य
14	KADAM RUSHIKESH SUDAM	68624	पंडित जवाहरलाल नेहरू यांचे सामाजिक कार्य
15	LABHADE SHUBHANGI ANIL	68625	समाजसुधारक महात्मा ज्योतीराव फुले यांचे सामाजिक कार्य
16	LAHAKAR PRADIP BHARAT	68626	राजर्षी छत्रपती शाहु महाराज
17	SHENDGE PALLAVI RAJU	68629	राष्ट्रपिता महात्मा गांधी

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

SAVITRIBAI COLLEGE OF ARTS • ID NO. PU/AN/A/58-1999 • PIMPALGAON PISA •

HoD

H. O. D.
Dept. of History
Savitribai College of Arts,

Kukadi Education Society's
SAVITRIBAI COLLEGE OF ARTS, PIMPALGAON PISA.
TAL-SHRIGONDA.

Project Report Student List -2021-22

Class: T.Y.B.A   Semester - II

Sub –Generic Elective Course

Exam Roll .No.	Seat No.	Student Name	Project Name
1	68619	BHANDARI NIKITA LALITKUMAR	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
2	68610	CHAVAN ANURADHA VILAS	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
3	68607	CHAVAN DIGVIJAY PRATAP	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
4		DEVIKAR PRASAD PANDURANG	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
5	68611	DIGHE ASHWINI VITTHAL	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
6	68612	DIGHE DIPALI DATTATRAY	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
7	68613	DIGHE DIPTEE DATTATRAY	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
8	68614	GADEKAR ALISHA SHIVAJI	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
9	68601	GAIKWAD AKSHAY SUDAM	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
10	68621	GAIKWAD RAHUL SANJAY	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
11	68622	GAVHANE YASH RAJESH	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस

12	68588	GHEGADE SHEKHER RAJU	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
13	68602	GHOADKAR LALIT RAMBHAU	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
14	68623	JAGTAP RUTIK ATUL	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
15	68624	KADAM RUSHIKESH SUDAM	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
16		KALE NIKITA HEMA	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
17	68592	KHARAT RUSHIKESH SANTOSH	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
18	68604	KSHIRSAGAR NIKHIL PRAMOD	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
19	68625	LABHADE SHUBHANGI ANIL	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
20	68603	LAHAKAR PAVAN BALASAHEB	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
21	68626	LAHAKAR PRADIP BHARAT	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
22	68589	LAVANDE AKASH BHANUDAS	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
23	68609	MORE AKSHAY NIL	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
24		MUTHE PRATIKSHA JAYSING	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
25	68593	NALAGE TUSHAR VIJAY	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
26	68627	PADALE ABHIJIT GAUTAM	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar
ID. No. PU/AN/A/58/1999

27	68594	PANDARKAR KOMAL DATTATRAY	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
28	68595	PANDARKAR MAHESH DATTATRAY	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
29	68615	PANDARKAR NILESH ROHIDAS	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
30	68596	PATHARE VAIBHAV SHIVAJI	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
31		PAWAR DNYANESHWAR RAMDAS	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
32	68597	PAWAR POONAM JALINDAR	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
33	68605	PAWAR RAMKRUSHNA BHASKAR	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
34	68606	PAWAR SACHIN SAMBHAJI	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
35	68628	PAWAR VAIBHAV VIJAY	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
36	68620	RAMPHALE DIVYA KISAN	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
37	68632	RAUT SUKANYA VIJAY	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
38	68616	SABALE SAURABH DNYANESHWAR	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
39	68598	SARODE SHUBHAM RAMDAS	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
40	68590	SATPUTE MANISH SATISH	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
41	68599	SHAIKH RUKSANA MUBARAK	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस

42	68629	SHENDAGE PALLAVI RAJU	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
43	68617	SHINDE BAJIRAO BHAUSAHEB	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
44	68618	SHINDE RUGVED MAHADEV	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
45	68600	SHIRASE RUSHIKESH SATISH	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
46		SHIRKE SANDESH NITIN	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
47	68641	TONDE PRAVIN SHAHAJI	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
48	68630	KHARAT SONALI MARUTI	डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

Kukadi Education Society's

Savitribai College of Arts

Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda, Dist-Ahmednagar

Department of Economics

Class:MA-II Subject: Research Project

Details of Project

Sr. No.	Student Name	Title of Project
1	BARGUJE DIPAK GORAKSH	कोरोना काळातील अहमदनगर जिल्ह्यातील शिर्डी पर्यटन स्थळ येथील उद्योगांवर झालेला आर्थिक परिणामांचा अभ्यास
2	BHOSALE SUYASH SHASHIKANT	कर्मयोगी कुंडलिकराव जगताप कुकडी सहकारी साखर कारखाना लि. पिंपळगाव पिसा येथील कामगारांचा आर्थिक व सामाजिक अभ्यास
3	DHAMDHERE SUNITA DNYANDEV	कोळगाव गावातील दारिद्रय रेषेखालील कुटुंबाच्या आर्थिक व सामाजिक परिस्थितीचा अभ्यास
4	DHUMAL AJINKYA VISHAL	विसापूर येथील शंभूराजे पुरुष बचत गटाच्या कामगिरीचा व समस्यांचा अभ्यास
5	DHUMAL YUGANDHARA SANJAY	अहमदनगर शहरातील हॉटेल कामगारांच्या समस्यांचा अभ्यास
6	GAWADE PRATIK BALASAHEB	भूमिहीन शेतमजुरांच्या आर्थिक आणि सामाजिक स्थितीचा अभ्यास
7	JAGTAP KALIDAS ASHOK	श्रीगोंदा तालुक्यातील शेतमजुरांचा सामाजिक व आर्थिक अभ्यास
8	JAGTAP PRASHANTCHANDRA ARUN	बेलवंडी व्यापारी पतसंस्थेचा अभ्यास
9	JAGTAP RAHUL KUNDLIKRAO	श्रीगोंदा तालुक्यातील पिक विमा योजनेतील लाभधारक शेतकऱ्यांचा अभ्यास
10	KAMBLE ROHIT RAJENDRA	एरंडोली गावातील दारिद्रय रेषेखालील कुटुंबाच्या आर्थिक परिस्थितीचा अभ्यास
11	KARDILE SANDIP VITTHAL	मुंगूसगाव येथील सुसंगती महिला बचत गटाच्या कामगिरीचा व समस्यांचा अभ्यास
12	KHAMKAR RAHUL DATTATRAYA	पिंपळगाव पिसा आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांच्या समस्यांचा अभ्यास
13	KHARAT AMOL GENA	श्रीगोंदा तालुक्यातील ऊस उत्पादकाचे शेतकऱ्यांचा आर्थिक अभ्यास

PRINCIPAL
SAVITRIBAI COLLEGE OF ARTS
Pimpalgaon Pisa, Tal.Shrigonda,
Dist Ahmednagar

14	LABADE NIKHIL BHAGAVAN	बेलवंडी व्यापारी पतसंस्थेचा चिकित्सक अभ्यास 2017-18 ते 2019-20
15	LAKUDZODE RUPALI VITTHAL	अहमदनगर एम.आय.डी.सी. परिसरातील चहा विक्री व्यवसाय करणाऱ्यांचा चिकित्सक अभ्यास
16	MARATHE SHITAL PRAVEEN	तळेगाव ढमढेरे स्रीशक्ती महिला बचत गटाच्या कामगिरीचा व समस्यांचा अभ्यास
17	MOHARE ESHWAR BALASAHEB	कोरेगाव येथील रिद्धी सिद्धी महिला बचत गटाच्या कामगिरीचा व समस्यांचा अभ्यास
18	NAIK ASHWINI DIGAMBAR	ऊसतोडणीचे काम करणाऱ्या ऊसतोड कामगारांच्या सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीचा चिकित्सक अभ्यास
19	PANDARKAR RAHUL KESHAV	जगदंबा पतसंस्था कर्जवाटपातील नियोजन
20	PANDAV POONAM VASANT	तळेगाव ढमढेरे येथील ऊसतोड बालकामगारांच्या कुटुंबातील आर्थिक व सामाजिक परिस्थितीचा चिकित्सक अभ्यास
21	PATHAVE AKASH VIJAY	विसापूर आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांच्या समस्यांचा अभ्यास
22	PAWAR PRIYA SHANKAR	पिंप्री कोलंदर गावातील आठवडे बाजारातील भाजीपाला विक्रेत्यांच्या समस्यांचा अभ्यास
23	RAHINJ TUSHAR VILAS	महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचा चिकित्सक अभ्यास
24	RANSING SUPRIYA SAMBHAJI	कोविडविषयी माहिती
25	SAYYED PARVIN SULTANA IBRAHIM	बेलवंडी गावातील द्राक्ष उत्पादक शेतकऱ्यांचा अभ्यास
26	SHAIKH AYESHA BABAJAN	स्वय: सहाय्यता बचत गटाव्दारे महिलांचे सबलीकरण एक अभ्यास
27	SHINDE SAGAR BABANRAO	पिंपळगाव पिसा येथील ऊसतोड बालकामगारांच्या कुटुंबातील आर्थिक व सामाजिक परिस्थितीचा चिकित्सक अभ्यास
28	SHINDE VAISHALI SHIVAJI	चिखली येथील रामेश्वर महिला बचत गटाच्या कामगिरीचा व समस्यांचा अभ्यास
29	SUDRIK RASIKA VITTHAL	कुकडी सहकारी साखर कारखान्यांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे
30	UDAR VIKRAM TUKARAM	पारनेर तालुक्यातील शेतमजुरांचा सामाजिक व आर्थिक अभ्यास

H. O. D.
Dept. of Economics
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon-Pisa. Tal - Shrigonda Dist. A'Nagar

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

प्रमाणपत्र

श्री / कु. शेख तबासुम पापाभाई या विद्यार्थ्याने/ विद्यार्थिनीने शैक्षणिक वर्ष 2021-22 मध्ये पर्यावरण विषयक अभ्यासामध्ये आपला प्रकल्प व्यवस्थितरित्या पूर्ण केला. सदर प्रकल्पास मार्गदर्शक प्रा. वाघमारे सर यांचे मार्गदर्शन मिळाले.

Savitribai College of Arts ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar ★ ID No. PU/AN/A/ 58/1999

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

प्रमाणपत्र

श्री / कु. पंदरकर दिव्या बबन या विद्यार्थ्याने/ विद्यार्थिनीने शैक्षणिक वर्ष 2021-22 मध्ये पर्यावरण विषयक अभ्यासामध्ये आपला प्रकल्प व्यवस्थितरित्या पूर्ण केला. सदर प्रकल्पास मार्गदर्शक प्रा. वाघमारे सर यांचे मार्गदर्शन मिळाले.

Savitribai College of Arts ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar ★ ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

कुकडी एज्युकेशन सोसायटीचे

सावित्रीबाई कला महाविद्यालय

पिंपळगाव पिसा, ता. श्रीगोंदा, जि. अहमदनगर

वर्ष : २०२१-२२

विषय : पर्यावरण जाणीवजागृती (EVS)

❖ प्रकल्पाचे नाव : कृषि विषयक माहिती

❖ विद्यार्थ्यांचे नाव : पडके वैष्णवी प्रदिप

❖ वर्ग : S.Y.B.A.

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar, ID. No. PU/AN/A/58/1999

Baglimale

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

प्रमाणपत्र

श्री / कु. पडके वैष्णवी प्रदिप या विद्यार्थ्यांने/ विद्यार्थिनीने शैक्षणिक वर्ष 2021-22मध्ये पर्यावरण विषयक अभ्यासामध्ये आपला प्रकल्प व्यवस्थितरित्या पूर्ण केला. सदर प्रकल्पास मार्गदर्शक प्रा. वाघमारे सर यांचे मार्गदर्शन मिळाले.

Savitribai College of Arts ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar ★ ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

Waghmare

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

Datè : / / Page :

मार्गदर्शकाचे प्रमाणपत्र

जगताप प्रतिक अतुल या विद्यार्थ्याने सदर संशोधन प्रकल्प विविध प्राथमिक साधनांचा व दुय्यम संदर्भ ग्रंथांचा वापर करून पूर्ण केलेला आहे. या संशोधन प्रकल्पासाठी इतर कोणत्याही ठिकाणाहून माहिती घेतलेली नाही. सदर संशोधन कार्य हे संशोधन पद्धतीचा वापर करून करण्यात आले आहे.

Wajage

Dr. N. D. Wajage

मार्गदर्शकाचे नाव व सही

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar
ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

Head
Department of History
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

112

Krishna

मार्गदर्शिकेचे प्रमाणपत्र

रामफळे दिव्या किसन या विद्यार्थिनीने सदर संशोधन प्रकल्प विविध प्राथमिक साधनांचा व दुय्यम संदर्भ ग्रंथांचा वापर करून पूर्ण केलेला आहे. या संशोधन प्रकल्पाकरिता इतर कोणत्या ठिकाणाहून माहिती घेतलेली नाही.

सदर संशोधन कार्य संशोधन पद्धतीचा वापर करून करण्यात आले आहे.

मार्गदर्शकाची सही

Head
Department of History
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar — ID. No. PU/AN/A/58/1998 [partly illegible]

FOR EDUCATIONAL USE

शिर्षक :- डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक कार्य

मार्गदर्शक :-

प्राध्यापक - गाजरे सर
इतिहास विभाग

संशोधनाचे स्थळ :-

सावित्रीबाई कला महाविद्यालय
पिंपळगाव - पिसा

17+8 = 25/30

24/05/2022

Head
Department of History
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

Savitribai College of Arts
ID. No. PU/AN/A/58/1999
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

प्रमाणपत्र

श्री / कु. वैभव विजय पवार या विद्यार्थ्याने/ विद्यार्थिनीने शैक्षणिक वर्ष 2021-22 मध्ये जेनेरिक इलेक्टिव्ह कोर्स अभ्यासामध्ये आपला प्रकल्प व्यवस्थितरित्या पूर्ण केला. सदर प्रकल्पास मार्गदर्शक प्रा. वाघमारे सर यांचे मार्गदर्शन मिळाले.

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar
ID. No. PU/AN/A/58/1999

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

प्रमाणपत्र

श्री / कु. सचिन संभाजी पवार या विद्यार्थ्याने/ विद्यार्थिनीने शैक्षणिक वर्ष 2021-22 मध्ये जेनेरिक इलेक्टिव्ह कोर्स अभ्यासामध्ये आपला प्रकल्प व्यवस्थितरित्या पूर्ण केला. सदर प्रकल्पास मार्गदर्शक प्रा. वाघमारे सर यांचे मार्गदर्शन मिळाले.

Savitribai College of Arts ★ ID. No. PU/AN/A/58/1999 ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की श्री **शिंदे वैशाली शिवाजी** यांनी सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या मानव विज्ञान विद्याशाखे अंतर्गत **चिखली येथील रामेश्वर महिला बचत गटाच्या कामगिरीचा व समस्यांचा अभ्यास** या विषयावरील संशोधन अहवाल माझ्या मार्गदर्शनाखाली पूर्ण केलेला आहे हे संशोधन अहवाल माझ्या मार्गदर्शनाखाली पूर्ण केलेला आहे .हे संशोधन स्वतंत्र व नवे असून यापूर्वी टे कोणत्याही पदवीसाठी सादर करण्यात आलेले नाही.

सदर प्रबंध सावित्रीबाई फुले पुणे विध्यापिठाच्याएम .ए. या पदवीसाठी सादर करण्यास माझी अनुमती आहे.

स्थळ :-पिंपळगाव पिसा
दि २३/०५/२०२२

मार्गदर्शन
प्रा.ए.एस.बनकर

Head
Department of Economics
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

3

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, **पथवे आकाश विजय** यांनी सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या मानवविज्ञान विद्याशाखेतर्गत अर्थशास्त्र विषयातील एम. ए. पदवीसाठी सादर केलेला विसापूर **आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांचा समस्याचा अभ्यास** या विषयावरील संशोधन अहवाल माझ्या मार्गदर्शनाखाली पूर्ण केला आहे. हे संशोधन स्वतंत्र व नवे असून यापूर्वी ते कोणत्याही पदवीसाठी सादर करण्यात आलेले नाही.

सदर प्रबंध सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या एम.ए. या पदवीसाठी सादर करण्यास माझी अनुमती आहे.

स्थळ: पिंपळगाव पिसा

दिनांक: 24 /05/2022

मार्गदर्शक

प्रा. ए. एस. बनकर

Savitribai College of Arts, ID. No. PU/AN/A/ 58/1999, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

Head
Department of Economics
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

2

कुकडी एज्युकेशन सोसायटीचे

सावित्रीबाई कला महाविद्यालय

पिंपळगाव पिसा, ता. श्रीगोंदा, जि. अहमदनगर

वर्ष : २०२१-२२

विषय : पर्यावरण जाणीवजागृती (EVS)

❖प्रकल्पाचे नाव : कृषि विषयक माहिती

❖विद्यार्थ्यांचे नाव : पडके वैष्णवी प्रदिप

❖वर्ग : S.Y.B.A.

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar. ID. No. PU/AN/A/58/1999

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

प्रमाणपत्र

श्री / कु. पडके वैष्णवी प्रदिप या विद्यार्थ्याने/ विद्यार्थिनीने शैक्षणिक वर्ष 2021-22 मध्ये पर्यावरण विषयक अभ्यासामध्ये आपला प्रकल्प व्यवस्थितरित्या पूर्ण केला. सदर प्रकल्पास मार्गदर्शक प्रा. वाघमारे सर यांचे मार्गदर्शन मिळाले.

Savitribai College of Arts ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar ★
ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

प्रस्तावना

पृथ्वी वरचे सर्व सजीव (वनस्पती प्राणी मानव) ज्या नैसर्गिक परिस्थितीत जीवन जगतात त्यास पर्यावरण असे म्हणतात.

पर्यावरणावर म्हणजे वनसंपदा जलसंपदा हवामान अस्तित्व आधारित असते असे नाही. तर किर्तिला आणि वाढ ही अवलंबून असते. अन्न, प्राणी, हवा, सूर्यप्रकाश या सर्व घटकांशी एकत्रित मिळून बनलेले चक्र गेली हजारो वर्षे अखंडित चालू आहे त्यामुळे पृथ्वी या ग्रहावर

तसेच पर्यावरणात कृषी ही विषय देखिल खूप महत्त्वाचा आहे. कृषी म्हणजे यामध्ये देखिल सामाण्यला शेतीचा भाग घेता येतो: पिक उत्पादन वाढीचे तंत्रज्ञान, शेती, फुलवणूक, शेती, हवामानाचा अंदाज इत्यादी. अशा विविध माहिती घेतल्या हा सर्व माहिती पर्यावरणाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाची आहे.

अनुक्रमणिका

१) पिक उत्पादन वाढीचे तंत्रज्ञान

२) शेती गुंतवणूक

३) शेती हवामान शास्त्र

४) जल व मृद संधारण

५) शेती पूरक इतर व्यवसाय

६) पशूपालन

७) मत्स्यव्यवसाय

Savitribai College of Arts
ID. No. PU/AN/A/ 58/1999
Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

पिक उत्पादनवाढीचे तंत्रज्ञान

या विभागात आपण उत्पादनाच्या तंत्रज्ञानाची माहिती बद्दल जाणून होणार आहे. यात पिकाचे उत्पादन कशा पद्धतीने वाढवता येईल कुठल्या पद्धतीने पिके घ्यावित पिकांच्या योग्य वाढीचे तंत्रज्ञान कोणत योग्य जमिन, हवमान याबद्दल माहिती देण्यात आली आहे.

तृणधान्य :-

तृण कुळातील वनस्पतींच्या पोषणक्षम बियांना तृणधान्य ही संज्ञा आहे. गहू, भात, मका, ज्वारि, बाजरी, नाचणी, वरी, यांचा तृणधान्यात समावेश होतो.

कडधान्य :-

कडधान्यांमध्ये हरभरा, तूर, मूग, उडीद वाटाणा, मसूर, कुळीथ, मटकी, चवळी, सोयाबीन इत्यादि पिकांचा समावेश होतो. मानवी आहारात कडधान्ये महत्त्वाची भूमिका बजावतात.

नगदी पिके :-

कापूस, ऊस, हळद, तंबाखू ही प्रमुख नगदी पिके महाराष्ट्रात घेतली जातात. याच पिकाच्या उत्पादनावर महाराष्ट्रातील कृषी अर्थव्यवस्था व कृषीपूरक उद्योग आधारित आहेत.

भाजीपाला :-

भाजीपाला हे कमी कालावधीमध्ये येणारे पीक आहे. योग्य नियोजन आणि काळजी घेतल्यास भाजीपाल्याकडून कमी वेळात जास्त नफा मिळतो.

मसाले पिके :-

खाद्यपदार्थ तिखट, सुवासिक व स्वादिष्ट बनविण्यासाठी जे विविध वनस्पतींचे भाग वापरण्यात येतात. त्यांना "मसाले" असे म्हणतात. आले, हळद, लवंग, दालचिनी, जिरे, काळी मिरी, कढिपत्ता, तमालपत्र, इत्यादी मसाला पिके आहेत.

फळे :-

आंबा, केळी, द्राक्षे, संत्र, कलिंगड, नारळ, पपई, डाळिंब, जामफळ, सिताफळ, चिकू ही फळे पिके आहेत. सर्व माणसांसाठी अविकसत्वे व खनिज पदार्थांमुळे फळे उपयुक्त व खाण्यास फळांचे आहारातील महत्त्व लोकांना कळू लागल्यामुळे त्यांची मागणी वाढत आहे.

शेती मैनावळक

या विभागात शेती मधील मैनावळक कोणती या बद्दल माहिती देण्यात आली आहे. यात पारंपरिक व आधुनिक शेती अवजारे व उपकरणे. यात किटकनाशके, बी, बियाने, हरितगृह, सिंचन पद्धती, माती परिक्षण इ. माहिती देण्यात आली आहे.

शेती अवजारे आणि उपकरणे :-

ह्या विभागामध्ये विविध प्रकारच्या किटक व्यवस्थापनासाठीचे उपकरण उदा. शाळा खडी इ.

सेंद्रिय आणि रासायनिक खते :-

ह्या विभागामध्ये विविध प्रकारच्या जैविक तसेच रासायनिक खतांची माहिती दिली आहे तसेच विविध कीटक नाशकांची माहिती दिलेली आहे.

CANCELLED

बि बियाणे :-

या विभागात पिकांच्या वेगवेगळ्या जाती व बि. बियाणे

यासंबंधी तसेच हे कोड उपलब्ध होतात. या विषयी माहिती दिली आहे.

सिंचन पद्धती :-

पिक वाढीसाठी जमीन पाणी खतांची गरज असेल पिकांना पाणी देण्यासाठी विविध प्रकारच्या सिंचन पद्धतीची माहिती करवण्याचा प्रयत्न आहे.

माती परिक्षण :-

पिकांच्या वाढीसाठी अठरा अन्न द्रव्यांची आवश्यकता असते. माती परिक्षणामुळे उपलब्ध अन्न द्रव्याचे प्रमाण समजते. जमिनी व नियोजक करता येते. सकाळात योग्य पिकांचा निवड व नियोजक करता येते. व आवश्यक तेवढ्या खत पुरवठा करता येतो.

CANCELLED

शेती हवामान शास्त्र

या विभागात शेती करण्यासाठी अतिशय महत्वाचे असलेल्या हवामानाची माहिती देण्यात आली आहे. हवामानात होणाऱ्या बदलांमुळे शेती करणे अवघड होते चालले आहे. यावर उपाय काय? कशा पद्धतीने शेती करावी याबद्दल माहिती देण्यात आली.

हवामान बदलाचा मातीवर प्रभाव :-

मातीचा ऱ्हास होऊन अन्नद्रव्यांची जमिनीतील होणारी लूट भरून काढण्यासाठी सर्वच व्यवस्थापन घटकांच्या योग्य वापराची गरज असेल.

हवामान सुधारणा :-

हवामानामध्ये आपल्याला आवश्यक तसे बदल घडविणे, शक्य आहे. का या दृष्टीने गेल्या काही दशकांपासून संशोधकांचे प्रयत्न सुरु आहेत. जगभरातील अशा प्रयत्नांचा हा आढावा.

कृषी संशोधन दिशा बदल :-

हवामानातील बदलांमुळे दुष्टीने, गारपीट, थंडी या रूपांची शेती समोर मोठे आव्हान उभे केले आहे.

हवामान बदलाचा मातीवर प्रभाव :-

मातीच्या ऱ्हास होऊन अन्नद्रव्यांची जमिनीतील होणारी लूट करून काढण्यासाठी सेंद्रिय व्यवस्थापन घटकांच्या योग्य वापराची गरज असते.

हवामान बदलाचा फटका :-

मान्सूनचे आगमन आणि मान्सूनचा प्रवास यांच्या सर्वसाधारण तारखा निश्चित आहेत. मुळात मान्सून या शब्दाचा वापर ब्रिटिश काळापासून सुरु झाला आहे.

गहू हवामान बदलाचे परिणाम :-

गेल्या काही वर्षांपासून वातावरणामध्ये सातत्याने बदल होत असून तापमानातील बदलामुळे गहू पिकांच्या उत्पादनामध्ये घट होत आहे.

हवामानाप्रमाणे शेतील बदल :-

हवामान अत्यंत बेभरवशाचे झाले आहे. दुष्काळ, गारपीट, पाऊस, थंडी, ऊन, तापमान आदी घटक शेतीवर परिणाम घडवून लागली आहेत

जल व मृद संधारण

या विभागात जल व संधारणाची माहिती व पाणलोट क्षेत्र विकास म्हणजे काय ? याबद्दल माहिती दिली आहे.

जलसंधारणाचे नियोजन :-

कोरडवाहू शेतीमध्ये जमिनीवर पडणाऱ्या पावसाच्या प्रत्येक थेंब जेथे पडला. तिथेच ते मुरविल्यास जमिनीमध्ये ओलावा दीर्घकाळ टिकून ठेवण्यास मदत होते.

कमी खर्चात बंधारा :-

नाले ओहोळावर घडीचा बंधारा सोयीस्कर जागा निवडून बांधावा. या बंधाऱ्यासाठी गावात उपलब्ध असलेले साहित्य योग्य पद्धतीने आखणी करून वापरता येते.

धरणांची अंमलबजावणी :-

आशियातील देशांच्या आर्थिक परिस्थितीमध्ये सुधारणा होत असतानाच जलस्रोतावर प्रचंड ताण निर्माण होत आहे.

जलसंधारणाच्या उपाययोजना :-

मृदा व जलसंधारणाच्या पद्धतीचा वापर करताना पाऊसमान जमिनीचा प्रकार, उतार जमिनीची खोली, आणि

जमिनीवरील 'अच्छादन था' बाबी लक्षात घ्याव्यात.

पाणलोट विकास आवश्यक :-

कश्यप ऋषींनी तलावाच्या बांधकामाचे अत्यंत शास्त्रशुद्ध पद्धतीने विवेचन केले आहे. तलाव बांधत असताना शिल्पशास्त्रात पारंगत असलेल्या तज्ज्ञ व्यक्तीकडून राजीने आराखडा करावा.

शेतकऱ्यांच्या जीवनात जलसमृद्धी :-

नंदुरबार जिल्ह्यातील आदिवासी व दुर्गम भागातील शेतकऱ्यांना शाश्वत उपजीविका उपलब्ध होण्यासाठी रा[illegible] कृषी नवोन्मेषी प्रकल्प राबवण्यात आ[illegible].

CANCELLED

शेती पूरक इतर व्यवसाय

या विभागात शेती पूरक असलेले इतर व्यवसायांची माहिती देण्यात आली आहे. या रेशीम पालन, मधमाशी पालन, प्रसबागी मधकुमध्ये उत्पादन फळांची व फुलांची प्रक्रिया उत्पादने इ. माहिती देण्यात आली आहे.

मधमाशी पालन :-

मधमाशी पालनाचे फायदे आणि उत्पादन प्रक्रियेतील विविध घटक तसेच मधमाश्यांच्या प्रजाती यासंबंधीची माहिती यामध्ये दिली आहे. मधमाशी पालन हा शेतीवर आधारित एक उपक्रम आहे. शेतकरी अतिरिक्त उत्पन्न मिळवण्यासाठी हा उद्योग करू शकतात. मधमाश्या फुलांमधील मकरंद मधामध्ये रूपांतर करतात आणि त्यांना पोळ्याच्या कप्यामध्ये साठवून ठेवतात. पोळ्यामधून मध गोळा करण्याचा उद्योग दीर्घकाळापासून अस्तित्वात आहे.

तुती उगविण्याची नवीन पद्धत :- रेशीम कीटक संगोपनात रेड्स किंवा फ्लॅट ब्लेड पद्धतीचा वापर करून तुतीच्या बालवृक्षाचे व्यावसायिक उत्पादन करतात.

रेशीम कीटक पालन :- जोपासना

रेशीम किड्याच्या संगोपनाच्या पहिल्या दोन चरणांना चौकी म्हणतात. जर किड्यांचे संगोपन नीट झाले नाही तर नंतरच्या चरणात पैदास नसायची शक्यता असते.

कोश उत्पादनाचे अर्थशास्त्र :-

या विभागात एका एकर शेतीमध्ये कोश / तुती साठी किती खर्च येतो. आणि उत्पन्न किती मिळू याचा ताळेबंद दिली आहे.

तुती लागवड व रेशीम कीटक :-

तुतीची लागवड विविध स्वभावाच्या आणि भू. स्थितीच्या विस्तृत क्षेत्रामध्ये केली जाऊ शकते. रेशमाच्या कोशाच्या सफल उत्पन्नासाठी आवश्यक असलेले उच्च गुणवत्ता युक्त पानांचे पीक उत्तम पद्धतीची वापर करुन मिळविता शक्य आहे.

CANCELLED

पशु पालन

शेळीला भारतात 'गरिबाची गाय' म्हणतात आणि कोरड्या जमिनीवर शेती करण्यासाठी हा एक महत्त्वाचा घटक आहे.

महाराष्ट्रातील शेळ्यांच्या जाती :-
~~जाती, उस्मानाबादी शेळ~~ महाराष्ट्रातील शेळ्यांच्या जाती, आस्मानबादी शेळी, संगमनेरी शेळी, स्फरली इ. शेळीपासून मांस, शिंगे व खूर यांपासून डिंकासारखे पदार्थ, अंडापासून खत, बोनस ~~तसेच~~ मी क्षण कातडी पासून उच्च प्रतीचे चामडे मिळते.

CANCELLED

कोंबडी पालन :- कोंबड्यांच्या विविध जाती आणि प्रकार आहेत.
ब्रॉयलर उत्पादन :- कुक्कुट मांस उत्पादनांमध्ये ब्रॉयलरला सर्वाधिक पसंती मिळते. सुमारे आठ आठवड्यांपर्यंत वजन 1.5 ते 2 किलो, लुसलुशीत आणि मऊ लुसलुशीत मांसाचे कोंबडीचे पिल्लू म्हणजे ब्रॉयलर.
कोंबडीपासून व्यवसायाचे भवितव्य हे कोंबडी घरावर बांधण्याच्या अशी अवलंबून

मत्स्यव्यवसाय

अलंकारिकी माशांची पैदास :-

~~अलंकारिकी~~ अलंकारिक मासे पाळणे हा अनेकांचा छंद आहे. हा छंद केवळ शोक पूरक आनंदच नाही तर आर्थिक उत्पन्नही मिळवून देऊ शकतो.

गोड्या पाण्यातील कोळंबी संवर्धन :-

गोड्या पाण्यातील कोळंबी ही दुसऱ्या क्रमांकाची सर्वात मोठी असून वेगाने वाढणारी कोळंबी असून ती बंगालच्या उपसागरात जाऊन मिळणाऱ्या नद्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणात आढळते.

गोड्या पाण्यातील मोत्यांची शेती :-

भारत आणि इतरत्र मोत्यांची मागणी वाढत असून सध्या त्यांचा नैसर्गिक पुरवठा मात्र अतिवापरामुळे आणि प्रदूषणामुळे कमी होत चालला आहे.

गोड्या पाण्यातील मत्स्य संवर्धन :-

समुद्रातील मासे दिवसेंदिवस कमी होत आहेत म्हणून गोड्या पाण्यातील मत्स्यसंवर्धन व मत्स्यपालन काळाची गरज आहे.

आहे. पक्षी हयासाठि जागेची निवड करताना परिसरात नैसार्गिक हवा खेळती असावी.

मेंढी पालन :-

मेंढी पालन व कोरड्या जमिनीवर शेती करण्यासाठी फार महत्वाचा भाग असून कमीत-कमी भांडवलात कमी कालावधीत आणि लहान शेतकऱ्यासाठी एक फायदेशीर उद्योग बनू शकतो. तसेच मेंढी पालन हे छोट्याशा जमिनीवर किंवा एखाद्या घराच्या आवारात देखील करता येते.

बदक पालन :-

ज्या ठिकाणी कुक्कुट पालनास बाधक असे हवामान नाहि. तेथे बदक पालन व्यवसाय चांगल्या पद्धतीने करतात. बदकांसाठी सकस बदक पालन हा व्यवसाय अंडी [illegible] बदक पालन हा व्यवसाय अंडी आणि मांस उत्पादनाकरिता केला जातो.

CANCELLED

टर्की पालन :-

टर्की हा कोंबडी सारखा मोठा पक्षी आहे. टर्की पालन हा व्यवसाय आता आपल्या देशातील ग्रामीण भागातील लोकांसाठि रोजगाराचा एक उत्तम पर्याय होऊ पाहत आहे.

चिखल्या खेकडा (मड कॅब) :-

व्यावसायिक तत्त्वावर ह्या खेकड्याची जोपासना करण्याचे प्रमाण आंध्र प्रदेश तमिळनाडू केरळ, आणि कर्नाटकच्या किनारपट्टीवर तीव्र गतीने वाढत आहे.

मत्स्यशेती सांडपाणी शुद्धीकरण :-

देशातील वाढत्या लोकसंख्येमुळे गेल्या काही वर्षात कारखान्यात तयार होणाऱ्या प्रदूषके आणि घरगुती कचऱ्यामुळे तयार होणाऱ्या सांडपाण्याचे प्रमाण शुद्धीकरणाचे क्षमते बाहेर वाढलेले आहे.

मत्स्यशेती :-

मत्स्यशेती ही शेतीच्या इतर पद्धतीशी खूपच सुसंगत आहे. आणि त्यामुळे जैविक कचऱ्यावर प्रक्रिया करून त्याचा पुनर्वापर करण्यासाठीही मदत झाली आहे.

CANCELLED

माशांच्या पिल्लांचे व बोटुकलींचे उत्पादन :-

पाण्यातील शेती यशस्वी होण्यासाठी योग्य वेळी आवश्यक त्या प्रमाणात इच्छित प्रजातींचे बियाणे उपलब्ध होणे अत्यंत गरजेचे असते.

कुकडी एज्युकेशन सोसायटीचे

सावित्रीबाई कला महाविद्यालय

पिंपळगाव पिसा, ता. श्रीगोंदा, जि. अहमदनगर

वर्ष : २०२१-२२

विषय : पर्यावरण जाणीवजागृती (EVS)

❖ प्रकल्पाचे नाव : पर्यावरण प्रदूषण

❖ विद्यार्थ्यांचे नाव : पंचरकर दिव्या बबन

❖ वर्ग : S.Y. B.Com.

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

प्रमाणपत्र

श्री / कु. पंढरकर दिव्या बबन या विद्यार्थ्याने/ विद्यार्थिनीने शैक्षणिक वर्ष 2021-22 मध्ये पर्यावरण विषयक अभ्यासामध्ये आपला प्रकल्प व्यवस्थितरित्या पूर्ण केला. सदर प्रकल्पास मार्गदर्शक प्रा. वाघमारे सर यांचे मार्गदर्शन मिळाले.

Savitribai College of Arts ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar ★ ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

Page No.: Date:

अनुक्रमणिका

1. हवेचे प्रदुषण
2. वाहणामूळे होणारे प्रदुषण
3. औद्योगिकीकरण
4. जहाजातून होणारी तेलगळती
5. मानवनिर्मित पर्यावरणावरील दुष्परिणाम
6. मानवी आरोग्य आणि मानवनिर्मित
7. पर्यावरणातील दुष्परिणाम
8. धुरके
9. औष्णिक ऊर्जा

CANCELLED

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar. ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

Page No.: Date:

10. वणवा
11. हवामानावरील परिणाम
12. हरितगृह परिणाम आणि जागतिक
13. तापमान वाढ
14. किरणोत्सरामुळे होणारे दुष्परिणाम
15. जलप्रदुषण
16. विघटनशील व अविघटनशील प्रदुषके.

Savitribai College of Arts ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar
ID. No. PU/AN/A/58/1999

Page No.: Date:

प्रस्तावना

प्रथ्वीवरचे सर्व सजीव [वनस्पती. प्रांणी मानव] ज्या नैसर्गिक परिस्थीत जीवन जगतात, त्यास पर्यावरण असे म्हणतात. पर्यावरणावर तसेच [वनसंपदा, भूसंपदा, हवामान, जलावरण, खनिजसंपदा] तर निर्मित वाढ अवलंबून असते. अन्न पाणी हवा सूर्यप्रकाश या सर्व घटकांशी एकत्रीत मिळून बनवलेले चक्र गेली हजारो वर्ष चालू आहे. विविध घटकांचे परस्पर प्रमाण कमी-अधीक होते. पर्यावरण प्रदुषण म्हणतात

केरकचरा, सांडपाणी मैल पाणी, निचरा करण्याची समस्य दाट लोकवस्ती असणाऱ्या शहरातून समस्या दाट लोकवस्ती असणाऱ्या शहरातून वाढली.

निरुपयोगी टाकाऊ पदार्थ जमीन. पाणी हवा यामध्ये मिसळयाने सजीवाच्या आस्तित्वात जे प्रतिकुल वातावरणीय परिस्थिती निर्माण होते त्याला प्रदुषण असे म्हणतात. पर्यावरणात अपायकारक दुषीत असे घटक मिसळून जातात त्यामुळे प्रतिकुल असे बदल घडतात म्हणजेच प्रदुषण घडते. प्रदुषण ही सार्वत्रिक स्वरुपाची समस्या आहे.

colors

Page No.: Date :

प्रदुषण म्हणजे काय ?

आपल्या परिसर दुषित होतो म्हणजेच परिसराचे प्रदुषण होते. सभोवतालची प्रदुषित होने. मानव इतर सजीव योना प्रदुषणामुळे प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे हानी होते. परिसरातील अहितकारक बदल म्हणजे प्रदुषण म्हटले जाते.

प्रदुषण कशाचे घडले ?

विशिष्ट पदार्थ किंवा विशिष्ट उर्जा प्रकार याची पडल्यामुळे आपण श्वासावाटे आत घेतो ती हवा पिण्यासाठी वापरतो ते पाणी आणि पिके व धान्य जाते उगवतात ती माती याच्या मध्ये अहितकारक बदल घडतात ध्वनी आणि प्रावणे हे उर्जा प्रकार आहेत उदा:- कार मोठ्याच्या आवाजातील संगीतामुळे ध्वनी प्रदुषण घडते. विविध कारणामुळे हवा. पाणी व मृदा प्रदुषित होतात.

CANCELLED

प्रदुषके म्हणजे काय ?

ज्यामुळे प्रदुषण घडते अशा पदार्थांना प्रदुषके असे म्हणतात. म्हणजेच प्रदुषके पर्यावरण विषारी किंवा अनारोग्यकारक करतात किंवा परिसंस्थेच्या नैसर्गिक कार्यात नको ती ढवळाढवळ करतात.

सिगारेट किंवा बिडीचा धुर केवळ सिगारेट ओढणाऱ्याचाच नव्हे तर इतरांच्याही आरोग्याला हानिकारक आहे. त्यामुळे तो हवेतील हानिकारक प्रदुषण

colors

Page No.: Date.:

पारा हा अगदी कमी प्रमाणात सुद्धा सजीवासाठी विषारी ठरतो त्यामुळे तो सुद्धा हानिकारक प्रदुषण आहे. हानिकारक असलेच असे नाहि.

साडपाणी हे सेंद्रिय स्वरुपात असते. परंतु एरवी खत म्हणून उपयुक्त ठरते आपण मिठाच्या जेवणात उपयोग करतो पोतेभर साठे मीठ तळयात फकले तळयाचे पाणी प्रदुषित होणे मासे वनस्पती आणि इतर जलचरांसाठी अती खारट होईल.

कारखान्यातून बाहेर पडणाऱ्या रासायनिक पदार्थ उदा पॉलीक्लोरिनेटेड बायफिनाइल्स (पी.सी.बी) हे पुर्वी विजेच्या इलेक्ट्रिक उपसाहित्यामध्ये वंगण व रंगावा या साठी वापरले जात असत.

टिकाऊ सेंद्रिय प्रदुषकाचे प्रकार

डायॉक्झीन्स आणि फ्युरान्स क्लोरिनयुक्त पदार्थ जाळल्यामुळे किंवा क्लोरिनचा वापर असलेल्या प्रक्रियामधून हे पदार्थ बाहेर पडतात.

किटकनाशके उदा. डि. डि. टी आल्ड्रिन. एच. सी. बि म्हणजे हेप्टाक्लोर हे जंतुनाशके

CANCELLED

Page No.: Date:

हवेचे प्रदूषण

SPACE SHUTTLE

JET PLANE

CANCELLED

हवेचे प्रदूषण :- किरणोत्सारातील प्रारणे ध्वनी यासारखी प्रदूषके जेव्हा धोकादायक प्रमाणात वातावरणात उत्सर्जित केली जातात. तेव्हा हवेची गुणवत्ता ढासळते.

जगभरातील बहुतेक सर्व शहरी भागांमध्ये मोठ्या प्रमाणात हवेचे आढळते तसेच शहराच्या लहानशा प्रदूषणाचे अनेक स्त्रोत रुळवटलेले दिसून येतात. कारखान्यामधील उत्सर्जित पदार्थ उघड्यावर जाळणारा कचरा आणि वाढत्या प्रमाणावरील स्वयंचालित वाहने यांच्या समाविष्ट जाणाऱ्या धुरांमध्ये कार्बन मोनाक्साइड, जरील, हायड्रोकार्बन्स नायट्रोजन ऑक्साइड व इतर संयुगे यासारखी प्रदूषके असतात ग्रामीण भागात जळाऊ लाकूड, शेण शेतामधील टाकाऊ पदार्थ इत्यादीच्या, ज्वलनामुळे प्रदूषण घडून येऊ शकते

ग्रामीण भागात जळाऊ शेण शेतीतीमधील टाकाऊ पदार्थ इत्यादीच्या ज्वलनामुळे प्रदूषण घडून

हवा प्रदूषित करणाऱ्या काही पदार्थांचा घातक वायू प्रदूषके असा
वेगळा गट केला जातो. कारण अशा पदार्थांच्या संपर्कात येणाऱ्या
व्यक्तींच्या आरोग्याला त्यामुळे तात्काळ धोका निर्माण होते आणि
इतर प्रदूषकांचे प्रमाण अत्यंत कमी असताना सुद्धा असे धोके
संभवतात. यापूर्वी उल्लेख केलेले पदार्थ डायॉक्सिन्स व
फ्युरान्स ही यापैकी घातक वायु प्रदूषके आहेत.

घातक वायुप्रदूषकांचे प्रमुख स्रोत बहुतांशी
विशिष्ट उगमस्थान असणारे स्रोत असतात म्हणजेच
त्याचे विशिष्ट ठिकाण सांगता येते अशा स्रोतांकडून
रासायनिक कारखाने, पोलाद कारखाने, तेल शुद्धीकरण
कारखाने आणि नागरी कचरा जाळण्याच्या भट्ट्या यांचा
समावेश होतो. यंत्रसामग्रीतून गळती, सामानाची ने
करताना होणारी गळती तसेच धुराड्यामधून बाहेर
पडणारे उत्सर्जित पदार्थ यामध्ये घातक वायुप्रदूषण
असू शकतात.

उदा:- नागरी कचरा जाळण्याच्या भट्ट्या मधून
अनेकदा धोकादायक मात्रांत डायॉक्सिन्स तसेच
शिसे व पारा यांसारखे धातू उत्सर्जित होतात.

वाहनामूळे होणारे प्रदुषण

EMISSION FROM VEHICLES

STEAM LOCOMOTIVE

वाहनामूळे होणारे प्रदुषण :-

पृथ्वीच्या पोटात इंधनाच्या रूपात आडकलेल्या कार्बन इंधनाचे जेव्हा ज्वलन होते तेव्हा हवेत जातो हे मुख्यत्वे घडने यंत्रचलित वाहने, कोळसा व पेट्रोलियम या इंधनाच्या ज्वलन घडवून होणारे ज्वलन उदा- घनकचरा, शेतीचा कचरा बागेतल्या कचरा व उत्पादन प्रक्रियेत वायु हवेत सोडतात. ज्वालामुखीचा उद्रे. वादळे वणवे यासारख्या नैसर्गि वायु आणि कण.

हवेतील कणरूप पदार्थापासून धूर बनलेला असतो. धुरामध्ये कोळशाच्या अपूर्ण ज्वलनातून तयार झालेल्या काजळीचे कण तसेच राख व धूर यांचे कण असतात

CANCELLED

ध्वनी प्रदुषण

NUCLEAR EXPLOSION

FIRE CRACKERS

ध्वनी प्रदुषण

ध्वनी म्हणजे आवाज ध्वनी आणि आवाज हा आपल्या दैनंदिन जीवनाचा अनिवार्य भाग आहे मात्र कार मोराच्या आवाजामुळे आपली चिडचिड होते रेल्वे रस्त्यावरील वाहतूक. विमाने कारखान्यातील यंत्रे बांधकाम खाणकाम व वेगवेगळे सार्वजनिक सण समारंभ यांमुळे त्रासदायक आवाज निर्माण होतात.

शहरामध्येच नव्हे तर लहानमोठ्या गावामध्येही ध्वनी प्रदुषणाचा अनुभव लोकप्रिय पर्यटन स्थळे असलेल्या धार्मिक पशु-पक्षी अभयारण्यामध्ये सुद्धा ध्वनी प्रदुषणाची समस्या भेडसावते.

ध्वनी प्रदुषणाबाबत तुमचा काय अनुभव आहे

Page No.: Date.:

औदयोगीकीकरण

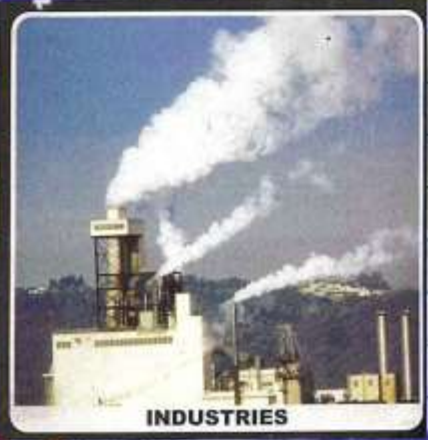

औदयोगिकीरण :- 18 व्या शतकातील औदयोगिक क्रांतीनंतर युरोपमधील कित्येक देश तसेच अमेरिका आणि जपान हे देश औदयोगिक वृद्धीची मुख्य केंद्रे बनले ते विकसित देश म्हणून ओळखले जाऊ लागले. चीन भारत ब्राझील या-सारख्या विकसनशील देशामध्ये सुद्धा २० व्या शतकात औदयोगिकरण वाढू लागले. आता भारत हा जगात औदयोगिक देशांपैकी एक देश ओळखू जाऊ लागला

वाढत्या औदयोगिकिकरणासाठी निरनिराळ्या धातू लाकूड आणि ताडू या सारखा कच्चा माल मोठ्या प्रमाणावर लागतो लाकडाची गरज भागवण्यासाठी नैसर्गिक जंगले तोडून त्या जागी व्यापारी वृक्षांची वृक्षांची लागवड केली जाते त्यामुळे जंगलाचा नाश होतो

CANCELLED

Page No.: Date:

खाण उद्योगात मोठ्या प्रमाणावर जमीन खणली जाते, खाणीतून काढलेले दगड आणि माती हे बरेचदा जंगलात किंवा पाणथळ जागेवर टाकले जातात या दगडामधील जड धातू अन्न साखळीत येऊन त्याचे जैविक संचयन आणि जैविक विवर्धन होते आणि त्यामुळे परिसंस्थाचे संतुलन बिघडते.

वाहतुकीत वाढ झाल्याने त्यासाठीच्या सुविधा वाढताना बरेचदा जंगलामधून किंवा पाणथळ जागावर रस्त्यांचे, रेल्वे मार्गाचे जाळे पसरले जाते, त्यामुळे हत्तीसारख्या प्राण्यांच्या पारंपारिक स्थलांतर मार्गात अडथळे निर्माण होतात.

Page No.: Date:

जहाजामधून होणारी तेलगळती

STEAMER

जहाजामधून होणारी तेल गळती :-

जहाजाच्या येण्याजाण्याच्या मार्गामध्ये जहाजामधून तेल गळती झाल्यामुळे त्या मार्गातील सागरी जीवाच्या प्रजाती नाहीत. जातीमधील वैविध्य कमी होत जाते. हस्तक्षेपामुळे आणि काही नैसर्गिक प्रक्रियेमुळे धूळ खूप मोठ्या प्रमाणावर घडून तलाव यासारख्या पाणी साठ्यांमध्ये गाळ साठण्याचे प्रमाण फार ह्यामुळे पाण्याची खोली कमी होते. आणि पाण्यातील सजीवांना हानी पोहोचते. खोल पाण्यात जगणारे सजीव नष्ट होऊन येथे उथळ पाण्यातील सजीव वाढू लागतात.

मानवनिर्मित पर्यावरणातील दुष्परिणाम

BURNING OIL FIELDS

CFC DAMAGES OZONE LAYER

मानवनिर्मित पर्यावरणीय दुष्परिणाम

धुर. ओझोन क्षय आम्ल पर्जन्य आणि घातक पदार्थांसह अनेक तऱ्हेचे रासायनिक पदार्थ यांचा परिणाम भिंतीवरील रंग बांधकामाचे दगड. लोखंड व इतर धातूच्या वस्तू इत्यादी वर होतो. याचे उदाहरण म्हणजे आग्र्याची लोकप्रिय ऐतिहासिक वास्तू ताजमहाल जवळच्या कारखान्यांमधून बाहेर पडलेल्या सल्फर डायऑक्साइड वायुमुळे ताजमहाल पडत चालले आहे. ही आपली ऐतिहासिक महत्त्वाची वायू प्रदुषणापासून जपण्यासाठी अनेक उपाय आहेत. जास्त प्रदुषण घडणाऱ्या बॅटरीवर चालणाऱ्या अशा वाहनांना व रथ्यांना ताजमहालाच्या परिसरात परवान देणे

Page No.: Date :

हे त्यापैकी महत्त्वाच्या उपाय.
आम्ल पर्जन्यामुळे ऐतिहासिक महत्त्वाचे दगडी पुतळे व इमारतींचे बाह्य पृष्ठभाग विरघळून खराब होतो हे लंडन अथेन्स व रोम येथे दिसून येते.

CANCELLED

colors

Page No.: Date:

मानवी आरोग्य आणि मानवनिर्मित पर्यावरणावरील दुष्परिणाम :-

SMOKING

मानवी आरोग्य आणि मानवनिर्मित पर्यावरणावरील दुष्परिणाम :-

कोणत्याही प्रकारच्या प्रदुषणाच्या दिर्घकालीन संपर्काचा आरोग्यावर स्वयंपाक घरातील कणांमुळे टी.बी. आणि इतर श्वसनरोग स्त्रिया व लहान मुले याचे प्रमाण आपल्या देशात फार जास्त आहे.

शहरी भागात वाहणाऱ्या धुरांच्या प्रदुषणामुळे अधिकाधिक लोकांना श्वसनाचे आजार वेगवेगळ्या प्रकारच्या ॲलर्जी डोळ्याची मळमळ व त्रास सहन करावे लागत आहेत. सिगारेट ओढल्यामुळे कॅन्सर होऊ शकतो बिडी तंबाखू मुळे कॅन्सर होऊ शकतो.

colors

Page No.: Date :

✲ धुरके ✲

SMOG

धुरके :- सुर्योदय आणि सूर्यास्ताच्या वेळी क्षितिजाजवळ आकाशामध्ये पिवळसर धुरकट थर दिसतो. हे धुरके असते. त्यात कोळसाख्या जीवाश्म इंधनाच्या अपूर्ण ज्वलनातून निर्माण होणारा कार्बन मोनाक्साइड वायू आणि त्यानी इतर पदार्थपासून निर्माण होणारा सल्फर डायऑक्साइड इतर संयुगे असतात.

1952 लंडनमध्ये अत्यंत दाट धुके निर्माण होऊन त्यातून लोकांना श्वसनाचे व इतर आजार जडले आणि त्यात तेवढी चार हजार माणसाचा बळी गेला.

धुरक्यामुळे स्पष्ट दिसत नाही. तसेच श्वसन रोग होतात.

आण्विक ऊर्जा

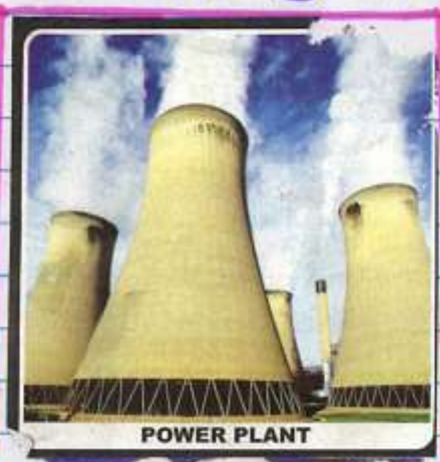

यामध्ये किरणोत्सारी पदार्थाचा वापर विद्युत ऊर्जा करण्यासाठी केला जातो. यामध्ये आण्विक कचऱ्याची विल्हेवाट लावणे अपघाताची शक्यता व अणूऊर्जेचा विनाशासाठी वापर होण्याची शक्यता व गंभीर समस्या आहेत या सर्वामुळे अपरिमित हानी होऊ शकते या बाबी वगळता हा ऊर्जानिर्मितीचा सर्वात प्रदुषण मुक्त स्रोत आहे.

वणवा

FOREST FIRE

वणवा :- वणव्यामुळे जगभरात दर वर्षी मोठ्या प्रमाणावर वनक्षेत्राचा विनाश होतो. या वणव्याचा परिणाम खुपच तीव्र आणि विविधांगी असतो.

व्यापारी महत्त्वाच्या वृक्षांच्या नाशाबरोबर जैवविविधतही नष्ट होते, वायू प्रदुषणात वाढ होते. मोठ्या प्रमाणात प्राण्याचे स्थलांतर घडू येते. जे लोक जगण्यासाठी पूर्णपणे जंगलातील संसाधनावर अवलंबून असतात त्यांचे तर उपजीविकेचे साधनच नष्ट होते.

हवामानावरील परिणाम

हवामानावरील परिणाम :-

महाराष्ट्रासह इतर काही राज्यामध्ये २००५ या वर्षी सरासरीपेक्षा अधिक पाऊस झाला. ही घटना हवामानावरील बदलाची निदर्शक असू शकते. वारंवार घडणाऱ्या आणि टोकाची तिव्रता असणाऱ्या अशा घटना (उदा : अतिवृष्टी व अनावृष्टी, थंडीची व उष्णतेची लाट) हवामानातील बदल दर्शवितात.

प्रदुषणामुळे हवामानाध्ये होणाऱ्या बदलाच्या परिणाम मोठ्या लोकसंख्येवर होत असल्याने हे बदल महत्त्वपूर्ण ठरतात. पुर्वीच्या काळी हवामानातील सर्व बदल नैसर्गिकपणे व औद्योगिक क्रांतीनंतर यंत्रे चालवण्यासाठी ऊर्जेची गरज सतत वाढत चालली. वाहने धावण्यासाठी लागणारी ऊर्जा ही इंधन तेल ज्वलनातून मिळवली जाते. प्रक्रियेतून फार मोठ्या प्रमाणावर तयार होणारा कार्बन डाय ऑक्साइड व इतर वायू वातावरणात पसरत राहतात.

हे वायू वातावरणात पसरवतात आणि अशा मानवी कृतीमधूनच हवामानामध्ये जाण्यागोगे फरक पडत चालले आहे प्रदुषणामुळे हवामानात होऊन येणाऱ्या प्रमुख बदलामध्ये धुरके (धुर व धुके याचे मिश्र) गृह परिणाम आणि जागतिक तापमानवाढ ओझोनचे क्षय आणि आम्ल पर्जन्य यांचा समावेश होतो.

Page No.: Date:

हरित गृह परिणाम आणि जागतिक तापमान वाढ

★ हरितगृह परिणाम आणि जागतिक तापमान वाढ:-

तुम्ही हरितगृह पाहिले आहे का त्यात प्लॉस्टिक किंवा काचेसारख्या पारदर्शक आवरणाच्या आत झाडे ठेवली जातात विशेषत थंड हवामानात झाडे वाढवण्यासाठी हरितगृह उपयोगी पडतात. विशिष्ट रचनेनुसार हरितगृहामध्ये सूर्याची ऊर्जा पकडून ठेवणे शक्य होते. त्याच्या पारदर्शक. परंतु त्यामुळे निर्माण झालेली उष्णता बाहेर पडू शकत नाही हे झाडांच्या वाढीसाठी कामी येते.

वातावरणातून पुष्कळसा सूर्यप्रकाश पृथ्वीपर्यंत पोचून पृथ्वीचा पृष्ठभाग तापतो - ह्यापैकी काही ऊर्जा वातावरणात पुन्हा फेकली जाते. ह्या परतलेल्या ऊर्जापैकी वातावरणाच्या थरामधील कार्बन डॉयक्साइड आणि बाष्पाद्वारे शोषले जाते. आणि उष्णतेच्या पुन्हा पृथ्वीकडे फेकली जाते ही प्रक्रिया हरितगृहातील उष्णता साठवून ठेवण्यासारखीच घडते.

कार्बन डायऑक्साइड प्रमाणेच ऑक्साइड मिथेन हे वायू आणि क्लोरोफ्लुओरोकार्बन्स हे वातावरणातील पदार्थ पृथ्वीवर उष्णता रोखून धरतात. एकत्रितपणे त्यांना हरितगृह वायू असे म्हटले जाते.

CANCELLED

colors

किरणोत्सरामुळे घडणारे प्रदुषण

★ **किरणोत्सरामुळे घडणारे ~~प्रदुषण~~ परिणाम :-**

किरणोत्सारी पदार्थामधून ऊर्जा किरणांच्या रुपाने बाहेर केलेली जाते.

आपल्या सभोवताली नैसर्गिक रीतीने प्रारणांची पार्श्वभुमी सतत आस्तित्वात असते. उदा. पृथ्वीबाहेरुन येणारे वैश्विक किरण तसेच भुगर्भ आणि सजीव यांच्यामध्ये आढळणाऱ्या किरणोत्सारी पदार्थामधून आणारे किरण प्रारणे.

नैसर्गिक रितीने ही प्रारणे आपल्या वातावरणात सतत येत राहतात. परंतु त्याचे प्रमाण अत्यल्प असते सजीवांच्या उत्पत्ती पासून प्रत्येक सजीव अशा प्रारणांच्या संपर्कात परंतू किरणोत्सरापासून लक्षणीय इजा सजीवांना तेव्हाच घडते जेव्हा आण्विक अस्त्रे किंवा रशियातील चेर्नोबिल-सारख्या आण्विक अपघातामूळे मोठ्या प्रमाणावर किरणोत्साराला सजीवांना सामोरे जावे लागते.

आण्विक ऊर्जानिर्मिती प्रकल्पसारख्या सहेत आण्विक स्त्रोतांच्या संपर्कात लोक येऊ नयेत यांची सर्वतोपरी काळजी घेतली जाते.

हवा पाणी व मृदा यांचे विविध प्रकारे प्रदुषण घडते. जितकी औद्योगिकरण शहरीकरण व लोकसंख्येची घनता जास्त तितकी प्रदुषणाच्या समस्याची तीव्रता वाढते.

जल प्रदुषण

जल प्रदुषण :-

पाण्याची अवस्था किंवा त्यामधील घटक द्रव्ये यांमधील अहितकर बदल म्हणजे पाण्याचे प्रदुषण. पाण्याची चव, पारदर्शकता तापमान यामधील बदल प्रदुषणाची लक्षणे दाखवतात.

तळे तलाव किंवा नदीचे पाणी जर काळपट दिसत असेल त्यात वनस्पतींची भरमसाट वाढ झाली असेल किंवा त्यावर तेल-कट तवंग पसरला असेल तर पाणी प्रदुषित असल्याचे कळते. माशांच्या इतर स्थलांतरीत पक्षाच्या व जलीय जीवांच्या संख्येतील घट ही सुद्धा शक्यता दाखवते. मेलेले मासे प्रदुषणाची ग्वाहीच पटवतात.

पाणी प्रदुषित आहे की नाही हे ठरवण्यासाठी प्रयोगशाळेत चाचण्या असतात. पाणी हे रासायनिक दृष्ट्या उदासिन असते सामू कागद वापरून तुम्ही पाण्याची आम्लता अल्कलीधर्म ठरवू शकतात. गोड्या किंवा समुद्राच्या पाण्यामधील प्रदुषणामध्ये रासायनिक व जैविक बदलाच्या समावेश होतो.

रोगजंतू काड्यासारखे सहज वेगळे करण्यासारखे घन पदार्थ टिकाऊ विषारी पदार्थ उदा. कीडनाशके, जड मूलद्रव्ये आणि अविघटनशील आणि जैविक विषसंचयन होणारे रासायनिक पदार्थ कृत्रिम रसायने गाळ किरणोत्सारी पदार्थ तेल आणि उष्णता ह्या सर्वांचा समावेश जलप्रदुषणामध्ये होतो.

जलप्रदुषणाची प्रमुख कारणे

जल प्रदुषणाची प्रमुख कारणे :-

कारखान्यामधील उत्सर्जके प्रक्रिया न करता तशीच पाण्यात सोडणे व पाण्यात सोडणे उदा.- साखर कारखाने, कापड उद्योग मद्यार्क कारखाने, इलेक्ट्रोप्लेटिंग जंतू-नाशके औषधे कागद व लगदा, रंग इत्यादी उद्योग पेट्रोल रसायने पोलाद कारखाने अशा उत्पादनाच्या बहुसंख्या कारखान्यामधील उत्सर्ज कांमध्ये प्रदुषके असे प्रक्रिया न करता जर काही थेट पाण्यात सोडली तर पाण्याचे साठे प्रदुषीत होतात.

* तप्त उत्सर्जित पाणी :-

पाण्यातील परिसंस्थावर औष्णिक व आण्विक विजनिर्मिती केंद्रासारख्या उद्योगामधून सोडल्या जाणाऱ्या तप्त पाण्याचा विपरीत परिणाम होतो.

खाणकाम :- खाणकाम प्रक्रियांमध्ये जमीन व मातीची मोठ्या प्रमाणावर उलथापालथ होते त्यामुळे जमिनीत खोलवर असलेली जड मूलद्रव्ये सल्फर [गंधक] हे पदार्थ वर येतात आणि खाणीतील टाकाऊ द्रव्ये जमिनीवरील पाण्यात पसरता तसेच भूगर्भातील पाण्यात झिरपतात.

शेती रसायने :-

रासायनिक जंतुनाशके व वनस्पती अतिरिक्त प्रमाणात शेतात घातली की वनस्पतीनी शोषलेल्या भाग जमिनीत उरतो. पावसाच्या आणि सिंचनाच्या वाहत्या पाण्याबरोबर भूगर्भातील पाण्यात पोहोचतात

REEGAL INDUSTRIES

PROFILE

Name: Nagawade Pradnya Balaso

Subject: Environmental studies / Science

Year: 2021 - 2022 Semester:

Class: S.Y. BSC. Roll No.: 45069

Academic Year: 2021-22

Professor-in-charge: Prof. Waghmare sir.

Department: Science. Head of the Department: Prof. Waghmare sir.

University: Savitribai Phule Pune University.

CERTIFICATE

Class: S.Y. BSC Year: 2021-22

This is to certify that the work entered in this project is the work of ~~Kumar~~ / Kumari Nagawade Pradnya Balaso

Who has worked for the Ist / 2nd / both term(s) for the year 2021-2022 In the college laboratory.

Professor-in-charge

Date:

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar. ID. No. PU/AN/A/58/1999

Head of the Department

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

Subject :- Environmental Pollution

DATE
PAGE NO. 1

Acknowledgement

I would like to express my special thanks and gratitude to my teachers who gave me the golden opportunity to do this wonderful project, which also helped me in doing a lot of Research and I came to know about so many new things. I am really thankful to them.

I would like to express my gratitude towards my parents who helped lot in finalizing this project within the limited time frame

My thanks and appreciation also goes to my friends in developing the project & to the people who have willingly helped me out with their abilities.

Thank You
– Pradnya.

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar
ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

FOR EDUCATIONAL USE

2

Introduction

The concept of Environment is as old as the concept of nature itself. It is composite term referring to conditions in which organisi consisting of air, water, food, sunlight etc. thriv and becomes living sources of life for all the living and non-living beings including plant life The term also including atmospheric temperature wind and its velocity.

Before understanding what "Environm -ental pollution" is, It is equally necessary to know that "pollution" is.

The Royal Commission On Environmental Pollution i U.K. in its third report gave the following defination to the term "pollution" namely:

The introduction by man into the environment of substances or energy liable to cause hazards to human health, harm to living resources & ecological systems, damage to structure or amen ity or interference with legitimate uses of th environment.

Harms to living organisms can include harm to their health or interference with ecological system of which they form a part.

FOR EDUCATIONAL USE

3

Contents

Serial No.	Topic	Page No
1.	Introduction to Environmental pollution.	04
2.	Meaning of Environmental pollution	06
3.	Factors Affecting Environmental pollution	08
4.	Types of Environmental pollution.	10
5.	Sources of Environmental pollution.	15
6.	Effects of pollution on Environment	17
7.	Environment protection and control of pollution.	18
8.	Environmental pollution prevention.	20
9.	Conclusion.	21
10.	Bibliography	22.

Savitribai College of Arts * Ahmednagar * Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar ID. No. PU/AN/A/58/1999

FOR EDUCATIONAL USE

4

1.* Introduction to Environmental pollution :-

The systematic pollution of our environment is one of the biggest hazards that humanity faces today. People are becoming an increasingly aware of the threat posed by the pollution and governments are enacting legislation aimed at protecting the environment.

During the last few decades, the global environment has gone through serious challenges and changes.

Pollution increases not only because of the people multiply and the space available to each person becomes smaller but the also because the demands per person are continuously increasing and each throws away more and more every year. pollutants are the residuces of the living we make, use and throw away.

The sewage treatment plant can degrade the organic waste but the metal of cyanide accumulates in the plant sludge. Across media approach designed to avoid this problem might require the discharger to segregate and treat seperately the heavy metal and cyanide to prevent their release. Once wastes are segregated, they are easy to recycle or treat. As a better understanding of nature and extent of cross media problem is gained, society will also find

FOR EDUCATIONAL USE

5

better way to improve both the effectiveness and efficiency of pollution control policies.

FOR EDUCATIONAL USE

2. Meaning of Environmental pollution:-

Environmental Pollution.

Ecosystem is a natural unit of living community (plants and animals) and non-living environment. The biotic and abiotic community are constantly interacting and exchanging materials and energy between themselves.

The life in an ecosystem depends upon the environment which provides energy in the form of sunlight and nutrients for the living components of the ecosystem. Waste matter and energy produced by human beings through their irresponsible and wasting activities caus disturbance in the natural environment or in the ecosystem is called Environmental pollution.

Environmental pollution is the result of increased production of waste products by the

FOR EDUCATIONAL USE

DATE
PAGE NO. 7

industries, rapid urbanization, wanting and irresponsible. Harnessing of the natural resources as well as unplanned sewage and waste disposal from industries and cities etc. Thus presence of any environment pollutant called Environmental pollution.

The word environment cannotes the whole gamat of physical surroundings i.e land air and water along with the biotic componen (all living forms) which are responsible for the plant and animal kingdom to survive and profe raterate Environmental segments are atmosphere, hydrosphere, lithosphere and biosphere. Man is the main agent for polluting the environment.

FOR EDUCATIONAL USE

PAGE NO. 8

3. Factors Affecting Environmental pollution :-

Some of the factors which are affecting environment and causes pollution are described below :

i) Consequences of population Growth :-

Population growth is one of the prominent factors that affect the degradation of the environment. Earlier, pestilence and famine kept the population under control, but with the development of chemical compounds to restore and enhance the soil fertility, and with reduction in the death rate, there has been an explosive growth in population with inevitable consequences

ii) Pollution of Indian Lakes :-

Among the surface water bodies, lake and reservoirs are considered to be most valuable water resources. These surface water bodies are currently under serious pollution threat not only in India but also globally considered to be an important issue.

Over past couple of decades national and International programs on lake water quality assessment and their management in the perspective conservation were attempted.

FOR EDUCATIONAL USE

9

As a result, considerable biotic changes along wit loss of productivity is noticed. In most of limnolo gical studies of the lake system thus revealed the fact that most of the lakes slowly transforme into swampy marsh without any proper management for conservation.

iii) Pollutants :-

According to "The Indian Environment Protectio Act 1980" a pollutant has been defined as any soli liquid or gaseous substances present in such concentration as may be or tend to be injurious to environment.

Any substance present in environment in suc concentration which adversly effects the environme by damaging the growth rate of a species and b interfering with the food items chains, and affects the health, comfort and property etc. is considered as a pollutant.

Smokes from industries and automobiles, domestic and commercial sewage, radioactive substances from nuclear plants and discarded household articles (tins, bottles, broken crocker etc). Come under the category of pollutants.

FOR EDUCATIONAL USE

Page No. 10

4. Types of Environmental Pollution :-

Pollution is of five main types :

(a) Air pollution
(b) Water pollution
(c) Land and Soil pollution
(d) Noise pollution
(e) Radioactive pollution.

(a) Air Pollution -

It is an atmospheric condition in which certain substances (including the normal constituents in excess) are present in concentrations which can cause undesirable effects on man and his environ-ment. These substances includes gases, particulate matter, radioactive substances etc.

FOR EDUCATIONAL USE

11

(b) Water pollution :-

Water is one of the most important biologic components that sustain life. Its great solvent power makes the creation of absolute pure wate a theoretical rather than a practical goal. Human pollution has a habit of dumping their wastes int water. This has the effect of diluting the wast and getting it dispersed if it is a running water system.

Water pollution occurs when harmful substances - often chemicals or micro-organisms - contaminate a stream, river, lake, ocean, aquifer or other body of water, degrading water quality and rendering it toxic to human or the environm-ent.

FOR EDUCATIONAL USE

(c) Land and Soil pollution :-

Soil is the loose mineral material and is the most important component of the earth's surface (lithosphere). It is the growth medium for many microbes, plants and minerals. The formation of soil is the result of chemical, physical & biological weathering. Like air and water, soil is also subjected to pollution. soils contains many microbes.

Soil contamination, soil pollution or land pollution as a part of land degradation is cause by the presence of xenobiotic chemicals or other alteration in the natural soil environment. It is typically caused by industrial activity, agricultural chemicals or improper disposal of waste. The primary pollutants of land and soil are heavy metals, lead, mercury & other pesticides and other persistent organic pollutants.

FOR EDUCATIONAL USE

13

(d) Noise pollution :-

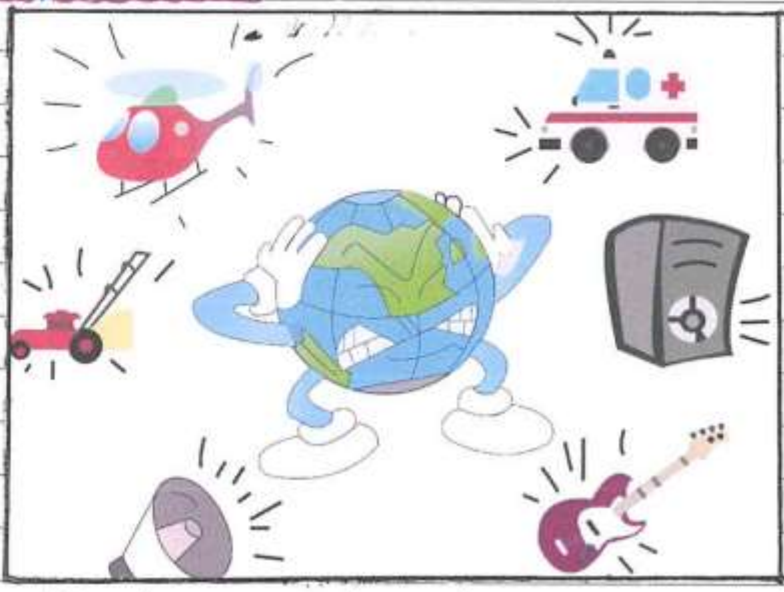

We hear various types of sounds every day. Sound is mechanical energy from a Vibrating source. A type of sound may be pleasant to someone and at the same time unpleasant to others. The unpleasant and unwanted sound is called Noise.

Sound can propogate through a medium like air, liquid or solid. Sound wave is a pressur perturbation in the medium through which sound travels. Unwanted sound can damage physiological health. Noise pollution is associated with several health conditions, including cardiovascular disorde hypertension, high stress levels, tinnitus, hearing loss, sleep disturbances and other harmful & disturbing effects.

FOR EDUCATIONAL USE

14

(e) Radioactive Pollution :-

The deposition or introduction of radio-active substances into the environment, where their presence is unintended, or the levels of radioactivity are undesirable. Such type of pollution is harmful to life due to emission of ionizing radiation.

Their are two types of pollution i) Occasional pollution. ii) Accidental pollution.

The elements such as uranium, thorium etc having unstable nuclei emit radiations such as alpha, beta and gamma in nature to acquire stability.

These elements are called as radioactive elements.

FOR EDUCATIONAL USE

DATE
PAGE NO. 15

5. Sources of Environmental pollution :-

There are two main sources of environmental pollution;

- Natural sources
- Man made sources

i) Natural sources

- Volcanic eruptions release gases and volcanic ash.
- Forest fires produce smoke and traces gases
- Dust storms increase the wind-blown dust into the environment.
- Bacteria, spores, cysts, and pollens are all natural pollutants.
- Decay of organic matter in the marsh gas which is light, colourless, inflamable hydrocarb
-

ii) Man-Made sources

Anthropogenic source cover a wide spectru of types as man has aggravated the problem of pollution by his innumerable activities like,

1) Domestic sources
2) Industries
3) Agriculture activities.
4) Radioactive waste

FOR EDUCATIONAL USE

PAGE NO. 16

5) Thermal power stations:

a) Industrilization.

b) Invention of automobiles.

c) Over population.

d) Deforestation: Destruction of natural habitc

e) Nuclear exeplosions.

f) over-expoitation of natural resources.

g) construction of buildings, roads & dams.

h) Explosives used in wars.

i) Use of fertilizers and pesticides.

j) Quarrying and minning.

FOR EDUCATIONAL USE

DATE
PAGE NO. 17

6. Effect of pollution on the Environment :-

The term "environment" refers to the immediate surroundings in which man lives. It comprises of living and non-living constituents that support life and sustain various human activities. pollution affects both the living as well as the non-living components. of environment.

It brings about drastic changes in the physical environment causing community wide problems by polluting the air, water and land; adversly affecting the health of humans and animals and damaging plants and property. Besides there are effects of noise pollution and the hazards associated with radiation pollution.

As Environment stress of the human body increases, many medical scientists fear a terminal increase in infection disorders not only because of bo lower body resistance but because viruses and other disease organisms will increasingly slip through water treatment and food processing plants are quality of water and food at the intake deteriorates.

pollution has been changed the atmospheric conditions. An average temperature has been increased due to increase in pollution. Effects of pollution at international level are depletion of ozone layer, global warming, acid rain, rising sea level etc.

FOR EDUCATIONAL USE

DATE
PAGE NO. 18

7. Environmental protection and control of pollution:

Over population and pollution are potent ecological forces impiniging upon many by affecting the quality of the environment. All efforts aimed at bringing more and more people above the ~~property~~ poverty line actually increase the pressure on natural resources.

Careless management of natural resources is disrupting the ecological processes so much so that earth's life supporting capacity is being substantially threatened. Unmindful exploitation of the finite resources of the biosphere has a severe ecological backlash because no development is sustainable unless it is environmentally compatible.

pollution is the burning of the day at a global level. A combined effort to control pollution has to be made by all government agencies, technologists, industrilists, agriculturalist and last but not least the common man.

Several measures were recommended by the scientists participating in the conference. e.g.-

i) The first step should be identify those cause of pollution that have global applications & to advise protective measure to be adopted.

ii) The second step should be to find out the carrying capacity of the environment and

FOR EDUCATIONAL USE

Reduce the emission of the major sources of pollution.

iii) The third step should be to find the neutralize for each type of pollutant.

iv) The fourth step should be ensure that anti-pollution measures the adopted by all industrie

v) The fifth step should be the identification of areas where the cause of pollution is poverty and lack of environmental education. contamination of food and water are the basic cause of pollution in such areas.

20

8. Environmental Pollution Prevention :-

Pollution is the creation of imbalance between nature and enviroment life cycle by human beings and other living inhabitants on the earth due to their day to day input output activiti carrying unhealthy surrounding deforestation, ecologic degradation, soil erosion, depletion of natural resource creation of industries slumps and ugly dwellings.

a) Maximum feasibility reduction of all wastes generated at production sites.

b) Source reduction, energy efficiency, reuse of input materials during production and reduced water consumption.

c) Change products and production processes to reduce pollution at the source.

FOR EDUCATIONAL USE

Conclusion

On the basis of co-ordinating with other related planning and annalysing the current challenges in the environment, the present environmental planning has proposed the planning vision and objectives, together with preliminary scheme for environmental functional districts and environmental functional district management. Under the three principle themes of "Optimizing the Environment Suitable for Living and Tourism", "promoting a Conservation and Recyclingoriented societ and "Integrating into the Green and Quality Region" this planning has also established 11 green indicators for the environmental planning, proposed 15 areas of concern and their strategic direction, formulated various major actions, and establishec the implementation and supervision mechanisms, in order to enhance the environmental managemen capability of the Macao SAR Government and guarantee the execution of the planning.

It is the responsibility of everyone to protect our environment. Let us fulfill our responsibilities in environmental protection, creating a quality ecological environment and sharing wonderful green living together.

22

Bibliography

To make this project I have taken help from,

- 1. Journal of Environmental pollution.
- 2. A study of Environmental studies on pollution.
- 3. www.google.com
- 4. www.wikipedia.com.

FOR EDUCATIONAL USE

कुकडी एज्युकेशन सोसायटीचे

सावित्रीबाई कला महाविद्यालय

पिंपळगाव पिसा, ताश्रीगोंदा ., जिअहमदनगर .

वर्ष : 2021-22

विषय :जेनेरिक इलेक्टिव्ह कोर्स (GG)

- प्रकल्पाचे नाव : डिजिटल साक्षरता : इंटरनेट बेसिक, एम. एस. ऑफिस
- विद्यार्थ्यांचे नाव : सचिन संभाजी पवार
- वर्ग : T.Y.B.A

Savitribai College of Arts ID. No. PU/AN/A/58/1999 Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

कुकडी एजकेशन सोसायटी

सावित्रीबाई कला महाविद्यालय पिंपळगांव पिसा

ता: श्रीगोंदा जि: अहमदनगर

Project

Microsoft office,
Microsoft Excel, etc.

नाव: सचिन संभाजी पवार

मार्गदर्शक
प्राध्यापक - वाघमारे सर

Savitribai College of Arts ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar ★
ID. No.
PU/AN/A/
58/1999

प्रमाणपत्र

श्री / कु. सचिन संभाजी पवार या विद्यार्थ्याने/ विद्यार्थिनीने शैक्षणिक वर्ष 2021-22 मध्ये जेनेरिक इलेक्टिव्ह कोर्स अभ्यासामध्ये आपला प्रकल्प व्यवस्थितरित्या पूर्ण केला. सदर प्रकल्पास मार्गदर्शक प्रा. वाघमारे सर यांचे मार्गदर्शन मिळाले.

Savitribai College of Arts ★ ID. No. PU/AN/A/ 58/1999 ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

मार्गदर्शक स्वाक्षरी

Head
Department of Geography
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

Microsoft Office

Microsoft या आवृत्या

(1)MS Office 4.3 (2)Ms. Office 97.3
(3)Ms Office 2000. (4)Ms-Office XP.
(5)Ms office 2003 (6)MS Office 2007
(7)Ms Office 2010 (8)Ms Dffice 2013
(9)Ms Office 2010

Ms Office मधील **application**

(1)Ms word. (2)Ms Exel, (3)Ms powepoint
(4)Ms Access (5)Ms outlook (6)Ms frontpage

Ms Word

Ms Word सुरु करणे

- Start - Programs - Ms Office - Microsoft office word - Ms Word सुरू झाल्यावर खालील गोष्टी दिसतात
- **Tittle Bar** :- Ms word या विंडोजवर सर्वातवर Document 1- Ms Word असे टायटल असलेली निळी पट्टी दिसते. त्यालाच टायटल बार असे म्हणतात.
- **Menu bar**:- हे ऑपशनच्या Category नुसार वेगवेगळ्या मेन्युमध्ये समाविश करण्यात आला आहे उदा:- File, Edit, view, insert, format

- **Standard Toolbar** :- Standard Toolbar वर File मेनुमधिल व इतर काही मेनुमधील ऑपशनचे शॉर्टकट बटण असतात

- **Formating toolbar** :-formating toolbar ने शब्दांला बोल्ड इटालिक वाक्यांना सेट करणे, शब्दांना वेगवेगळ्या स्टाईलमध्ये सेट करणे व शब्दाची साईज लहान मोठी करता येते

- **Ruler Line** :-ms word घेतलेल्या left, right, top, bottom, मार्जिन किती सोडायची हे कळते तसेच सेटिंग किती अंतरावर आहे हे कळते

- **Scroll bar** :- स्क्रीनच्या भागाला खाली वर उजवीकडे, डावीकडे सरकवण्यासाठी scroll bar चा उपयोग होती

- **Cursor** :- पेजवर लुक लुक करणारी उभी रेषा दिसते तिलाच कर्सर असे म्हणतात. ती ज्या ठिकाणी आहे तिथुन तुम्ही टाईप करू शकता किंवा अक्षरी खोडु शकता.

- **Status Bar** :- स्क्रीनवर सर्वात खाली आडवी पट्टी दिसते त्या पट्टीला Status Bar असे म्हणतात. तसेच आपण कोणत्या पोजिशनला काम करत आहोत हे समजते.

- **File Menu**

- **New [Ctrl+N]** :- नवीन फाईल तयार करण्यासाठी new हा ऑप्शन चा उपयोग होतो.

- **Open [Ctrl+O]** :- अस्तित्वात असलेल्या फाईल्सपैकी एखादी फाईल उघडण्यासाठी Open हा ऑप्शन वापरतात.

- **Save [Ctrl+S]** :- फाईल सेव्ह करण्यासाठी Save हा ऑप्शन वापरतात. Save as - सध्या चालू असलेल्या फाईलला दुसऱ्या नावाने सेव्ह करायचे असल्यास हा option वापरतात.

- **Page setup** :- Page setup मध्ये तुम्ही Margin Paper size, Layout मध्ये तुम्हाला पेज उभे पाहिजे की आडवे हे सर्व ऑप्शन तुम्ही Page setup मध्ये वापरता

- **Close :-** उघडलेली किंवा सध्या काम करत असलेली फाईल बंद करण्यासाठी close हा ऑप्शन वापरतात.

- **Orintation** :- Oreintation मधून कागदानी मांडगी उभी (Portrait) किंवा आडवी (Landscape) ठरवता येते...

- **Print Preview** :- या कमांडनी तुम्ही तयार केलेले. Document, Printing मध्ये कसे येईल हे पाहता येते

- **Print** :- जेव्हा तुम्हाला फाईलची प्रिंट काढायची असेल तेव्हा "ती फाईल ओपन करून ही कमांड वापरली जाते

- **Exit** :- या कमांडच्या सहाय्याने Ms Word मधून बाहेर पडता येते

- **Symbols** :- या ऑप्शन च्या सहाय्याने Document मध्ये Cursor Position च्या जागी Windows ने पुरवलेले एखादे चिन्ह किंवा special character insert करता येते.

- **Picture** :- Insert मेनुमधील या कमांडच्या मदतीने आपल्या Document मध्ये Clip Arts, Auto Shapes, World Arts, Scanner ने Scan केलेले चित्र टाकता येते.

- **Clip Art** :- हा ऑप्शन क्लिक केले असता आपल्याला Ms-Word मध्ये तयार असलेल्या चित्रांची यादि दिसेल. त्यातील कोणत्याही चित्रावर क्लिक करा म्हणजे ते चित्र Document मध्ये आलेले दिसल.

- **From File** :- या ऑप्शनच्या मदतीने कॉम्प्युटरमध्ये सेव्ह असलेले Pictures files सेव्ह करता येते. त्यासाठी Insert- Picture - From File - फाईल शोधा - Insert बटण दाबा.

- **Auto shapes & smart Art**- वर्ड मध्ये असलेल्या आकृत्या / आकार इन्सर्ट करता येतात.

- **Equation** :- गणितातील सुत्रे, समिकरणातील सुत्रे, समिकरण तयार करण्यासाठी Equation चा वापर करतात.

- **Table** :- विविध प्रकारचे टेबल जर आपल्याला Document मध्ये insert करायचे असेल तर आपण Table या पर्यायानी टेबल घेऊ शकतो. Document मध्ये 63 कॉलम पर्यंतचा टेबल घेऊ शकती.

Format Menu

- **Font** बदलणे :- (ctrl+D) ही शॉर्टकट की वापरली असता Font साठीचा डायलॉग बॉक्स Open होतो. उदा. Times New Roman Roam, aril, kruti Dey इ. प्रकारचे font आपल्याला वापरता येतात.
  टेक्टची अलाईनमेंट (Alignment) बदलणे :
  Ctrl+L :- Left Alignment
  Ctrl+R :- Right Alignment
  Ctrl+E :- center Alignment
  Ctrl+J :- Justify Alignment
  दोन ओळीमधील अंतर (Line spacing) वाढवणे :-
  (1)Ctrl+1 = Single (2)Ctrl+2 = Double (3)Ctrl+3=1.5 Lines
  Font size बदलणे :- खालील shortcut key वापरावीत

  (1) Size वाढवण्यासाठी :- Ctrl+]
  (2) Size कमी करण्यासाठी :- Ctrl+[

  Font Style बदलणे

- **Regular** :- साधे अक्षरे करण्यासाठी
  Bold :- ठळक अक्षरे करण्यासाठी
  Italic :- तिरपी अक्षरे करण्यासाठी
  Bold Italic :- ठळक व तिरपी अक्षरे करण्यासाठी

- अक्षरांना रंग देण्यासाठी :- format font Colour किंवा formating Toolbar वरील की बॉक्स वर क्लिक करून Text ला रंग देता येतो.

- **Animation effects** :- मॅटरचे प्रेझेन्टेशन अधिक आकर्षिक होण्यासाठी त्याला Animation Effects ही देता येतात. त्यासाठी मॅटर सिलेन्ट करून Format-Font - Text Effects हा टॅब क्लिक करा.

- **Bullets And Numbering** :- डॉक्युमेंट मधील यादीला bullets किवां Numbering देण्यासाठी प्रथमती list सिलेक्ट करा. नंतर format - Bullets & Numbring हा ऑप्शन क्लिक करा व समोर दिसणाऱ्या डायलॉग बॉक्स मधून योग्य स्टाईल निवडा व ok करा.

- **Border And shading :-** पेजला किंवा पेरेग्राफला टेबल ला बॉर्डर देण्यासाठी या ऑप्शनचा वापर करतात. त्यासाठी Format - Border Shading - Page Border

- **Setting** :- None = दिलेली बॉर्डर काढून टाकण्यासाठी
  Box = Page भोवती बॉक्स येतो
  Shadow = Border ला shadow येतो

- **Border style** :- विविध प्रकारच्या बॉर्डर्स Styles बदलण्यासाठी ही कमांड वापरतात.
  Colour :- बॉर्डरचा कलर बदलण्यासाठी वापरतात.
  Width :- बॉर्डरची जाडी कमी जास्त करता येते.

- **Art** :- वेगवेगळे डिवाइस वापरून लग्न पत्रिकेसारखे बॉर्डर टाकता येते.

- **Background** :- डॉक्यूमेंटचे प्रेझेन्टेशन आकर्षक होण्यासाठी त्यास Background देता येते.

- **Change Case** :- टाईप केलेला मॅटर न खोडता small लिपीचे - Capital लिपीमध्ये किंवा Capital लिपीचे small लिपीमध्ये रूपांतर करण्यासाठी change Case हा ऑप्शन उपयोगी पडतो.

- **Sentence Case** :- वाक्याचे पहिले अक्षर Capital मध्ये व इतर small लिपीत बदलली जातात.

- **Lower Case** :- मॅटरमधील सर्व अक्षरे small लिपीत बदलली जातात.
- **UPPER Case** :- मॅटरमधील सर्व अक्षरे Capital लिपीत बदलली जातात.
- **Title Case** :- प्रत्येक शब्दाचे पहिले अक्षर Capital व इतर अक्षरे Small मध्ये बदलली जातात.
- **tOGGLE Case** :- प्रत्येक शब्दाचे पहिले अक्षर small व इतर अक्षरे Capital मध्ये बदलली जातात.

Microsoft Exel.

- Exel विषयी थोडे - मुलांचे वेगवगळ्या विषयांमधील मार्क्स, Min (D5: D15) - म्हणजेच D5 ते D15 या सेल्समधील सर्वात लहान संख्या ती मिळेल.
  कंपनीतील कामगारांचे पगार-पत्र (Cbalany sheet) Salw Repots, Income: Stah - ent, Expence Report.माहिती अशा माहितीतली Spreadsheet on Worksheet असे म्हणतात.
- Exel चालू करण्याची पद्धत-Start - Programs - Ms-Office, MsOffice Exel 2003
- Exel च्या दिलणाऱ्या गोष्टी - Ms-wonad प्रमाने Excel मध्येही Ti He Box Menubar, Standard footbar, Formatting tod bar इ. todhars दिसतात Formatting Todbar च्या खाली For mudci Bar असतो. या बारवर name
- box दिसतो या Name Box मध्ये current Cell चा addres दिसूतो च्या नंतर =बटण दिसते. Formula Bar च्या खाली उभे आडवे रकाने असलेले एक रिकामे wokeshet दिसते Ezel मध्ये वापरली जाणारी विविध प्रकारची Predefined Functions+

Sum या Funchion मुळे आपण जेवढे Cetis specity केले असतील त्या सर्व call ची बेरीज केली जाते

- **Sum (DS.D15) -** म्हणजेच DS ते D15 या सेल्समधील संख्यांची बेरीन केली जाईल.

- **Average** - या function मुळे आपण जेवढे Cello Specify केले असतील त्या सर्व call ची सरासरी काढली Average (10t cell : Last Cell)

- **Average (D5:D15)-** म्हणजे D5 ते D15 या सेल्समधील संख्यांची बेरीज केली जाईल.

- **Mark** - या function मुळे आपण जेवढे Cells specity केले असतील त्या सर्व Cells मधून सर्वात मोठी संख्या कुठली आहे ती आपल्याला मिळते.

- **Max (D5: D15)** - म्हणजेच D5 ते D15 या सेल्समधील सर्वात मोठी संख्या मिळते Min - या function मुळे आपण जेवढे Calls Specity केले असतील सर्वात लहान संख्या कुठली आहे ती आपल्याला मिळते

- **Min (D5: D15)** - म्हणजेच D5 ते D15 या सेल्समधील सर्वात लहान संख्या ती मिळेल.

- **Count** - या fundin मुळे आपण जेवढे call Specify केले असतील त्या सर्व call ची संख्या किती आहे हे पहायचे असल्याना त्याचा उपयोग केला जातो

- **Count (D51. D15)** - म्हणजे D5 ते D15 या सेल्स दरम्यान किती सेल्स आहेत हे कळेल.

- Product या Function मुळे आपण निवडलेल्या सेल रेंजचा गुणाकार करू शकतो Product (D5:D15) - म्हणजेच D5 ते D15 या सेल्सचा गुणाकार करून त्याचे उत्तर मिळेल

- **Day formula** = day हा formule टाकल्यास आपल्याला आजचा दिवस कळेल
- **Month formula** = MONTH हा Formula टाकल्यास आपल्याला चालु महिना कळतो
- **Year formula** = year हा Formula टाकल्यास आपल्याला चालु वर्ष कळतो
- **Now Formula** = Now हा फॉर्मुला टाकल्यानंतर आपणास आताची दिनांक व वेळ लगेचच दाखवेल हा दिनांक व वेळ ज्यावेळी तुम्ही हा निकाल पाहाणर त्या वेळेस दाखवेल
- Upper Formuld या मध्ये आपल्याला small latter मध्ये असणारा शब्द Capital Letter मध्ये मिळतो.
- =UPPER (A7) हा फॉर्मुला टाका व निकाल पाहा
- =UPPER (hello) हा फॉर्मुला टाका enter बटण दाबा
- **Lower formula** - यामध्ये आपल्याला Capital Letter मध्ये अराणारा शब्द Capital Letter मध्ये मिळतो
- LOWER (A7) हा फॉर्मुला टाका व निकाल पहा.
- LOWER (HELLO) हा फॉर्मुला टाका व Enter बटन दाबा.
- **Aligament** - सेलमधील माहितीची व्यवस्थित मांडणी करण्यासाठी वापरतात.
- **Wrap text**-जर एखादया सेलची माहिती त्या सेलमध्ये कॉलमची width वाढवून ती माहिती संपूर्णपणे शकतो

- **Shrink to Fiy** - या optin मध्ये जर त्या सेल मध्ये मॅटर संपूर्णपणे लयत नसेल तर Text matter ची साईज त्या call मध्ये बसू शकते एवढी Shrink केली जाते

- **Menge Cell**- एक किंवा एकपेक्षा जास्त सेल मिळून एकत्र करून एकच cell घ्यायचा असेल तर या Option चा उपयोग केला जाती.

- **Borders & Patterns**.
- **format -** cell मधील Borders या हर्ब मुळे सिलेट केलेल्या सेलला

- विविध प्रकारच्या border अखता येतात.

- Column ची Width कमी जास्त करण्यासाठी

- प्रथम column name वर क्लिक करून Column सिलेक्ट करा. नंतर format Column Width हा ऑक्शन निवडा, नंतर Width टाकून OK बटन दाबा

- Row ची Height कमी जास्त करण्यासाठी प्रथम Row वर क्लिक करून Row सिलेक्ट करा. नंतर format Row. Height हा ऑप्शन निवडा, नंतर Height टाकून ok बटन दाबा.

- Avtive Sheet चे नाव बदलण्यासाठी Format-sheet-Rename Sheet च्या टॅबबर कर्सर आल्यानंतर आपल्याला हवे असलेले नाव टाईप करून Enter दाबावे

- **Inseat Menu**
  Cells या क्रमाकाद्वारे सिलेक्ट केलेल्या cell च्या जागी नवीन Blank cell -Blank Rowy- Blank column Insert करता येतो.

- **Row-**. जर एखादी नवीन Blank Row iasert करण्यासाठी प्रथम ज्या Row च्या वरती नवीन Row हवी आहे, त्या ROW चा नंबर वर क्लिक करून ती Row सिलेक्ट करा. नंतर Insat मेनूतील Rows हा ऑप्शन क्लिक करा

- **Columns** - जर एखादा नवीन Blank Column Inset करण्यासाठी प्रथम ज्या कॉलमच्या अगोदर नवीन कॉलम हवा अहि. त्या कॉलम च्या नावावर क्लिक करून तो कॉलम सिलेक्ट करा. नंतर Insert मेनुमधील कॉलम्स हा आँप्शन क्लिक करा

- **Worksheet** - जर एखादी नवीन Blank Worksheet Inset करण्यासाठी प्रथम ज्या वर्कशीटच्या अगोदर नवीन वर्कशीट हवी आहे त्या वर्कशीठच्या नावावर क्लिक करून ती वर्कशीह सिलेक्ट करा. नंतर iaset मेनुतील workshet हा ऑप्शन क्लिक करान

- **Chat** - Achive Sheet मधील माहितीवर आधारित (ग्राफ) तयार करण्यासाठी ही कमांड वापरतात

Microsoft Office Powerpoin

एखादय मार्केटिंग कंपनी Office Meeting मध्ये Debating करताना अशा Computerie slidshow मदत होते.Powerpoint च्या Packager slideshow आपल्याला तयार करता येतो.

Powerpoint कसे चालू करावे

- Start- Programs - Ms Office - Ms Office Powerpoint
- नंतर Blank Rage presentation हा प्रकार सिलेक्ट करून OR बहन दाबा.

Slide a formating

- Font - वॉटरचा font format Menu मधील Font Command वापरून किव्हा Fermading todlbar मधील Option द्वारे बदलता येते.
- **Bullets & Numbering -** word प्रमाणेच सिलेक्ट केलेल्या लिस्टला bullets numbering देण्यासाठी या ऑप्शन चा उपयोग होतो
- **Line Spacing**. दोन ओळींमधील अंतर ठरवण्यासाठी याचा उपयोग होतो
- Change Case - Upper Cabe, Small Cabe,Toggle came,Tittle cabe. इत्यादी ऑप्शन द्वारे सिलेक्ट केलेल्या text चे कॅपिटल किंवा स्मॉल लेटर मध्ये रूपांतर करता येते
- **Slide Dagin** - या Command ला क्लिक केल्यावर सर्व स्लाईटला वेगवेगळ्या करायचे Deaign apply करता येते
- **Background - format Menu** -मधील या ऑप्शनच्या साह्याने स्लाईना संपूर्ण बॅकग्राऊंड एखादा रंग देता येतो

Insert Menu

- **New slide**-नवीन स्लाईट घेता येते
- **Symbol**- कीबोर्ड वर नसलेले चिन्ह इनसेट करता येते
- **Picture- slide** मध्ये ClipArt, Wood Art. Autoshapes टाकता येते

- **Movies & Sounds**- स्लासमध्ये काही Pre-recordeet sounds Video Clips टाकण्यासाठी या ऑप्शनचा उपयोग होतो
- **Normal View** - सर्वसाधारणपणे, एखादी स्लाईड तयार केल्यावर त्यामध्ये मॅटर टाईप करण्यासाठी याचा उपयोग होतो. या View मध्ये एकविळी एकच स्लाईड दिऊ शकते.
- **Slide Borter View** - चाक फाईलमध्ये जेवढया फाईल्स तयार. "असतील, तेवढ्या सर्व स्लाईडस या View मध्ये दिसतात तसेच या स्लाईडस क्रम बदलता येतो
- **Slide Show view**- आपण तयार केलेल्या स्लाईक्रम एकाधि पाठ एक स्क्रीनवर पाव्यासाठी Blide show viww.चा उपयोग होतो
- **Notepage view**- Slide ohow बरोबर footnote, भाषा अथवा टाचंण हाईप करण्यासाठी या view चा उपयोग होतो
- **Header And frooken** - प्रत्येक ब्लाईकवर, काही गोष्टी उदा.Date,Footer, Firred Tert कॉमन 'हव्या असतात त्यांना टाकण्यासाठी हा ऑप्शन वापरतात.
- **Slide Show (F6)** - आपण तयार केलेल्या स्वाक्रस एका पाठोपाठ, Slide Show पाहण्यासाठी उपयोग होतो.
- **Setup Show** - हे सर्व arimation effect दिल्यानंतर आपल्या slide Show बदलत नाही option. आपल्याला Setup करून ठेवावे लागतात. त्यासाठी Slide show याना मेनूमधून Setup Show या कमांडना क्लिंक 'करावे लागते
- **Hide slide**- Slide Bhow चे वेळी एखादी slide आपल्याला Show करावयाची नसेल तर ती slide select करून slide show या मेकतून hide slite ला क्लिक करा.

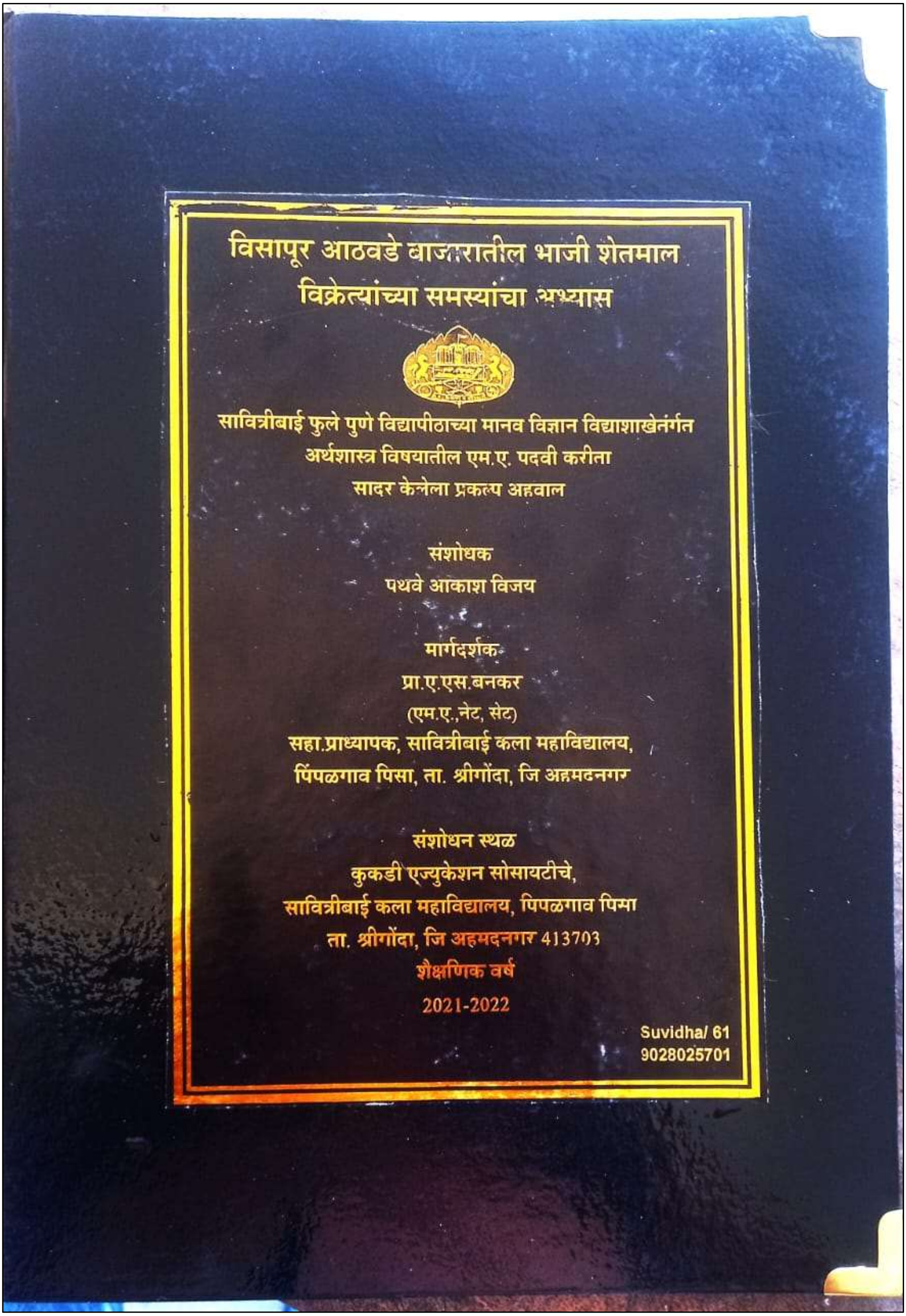

विसापूर आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांच्या समस्यांचा अभ्यास

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या मानव विज्ञान विद्याशाखेनंर्गत
अर्थशास्त्र विषयातील एम.ए. पदवी करीता
सादर केलेला प्रकल्प अहवाल

संशोधक
पथवे आकाश विजय

मार्गदर्शक
प्रा.ए.एस.बनकर
(एम.ए.,नेट, सेट)
सहा.प्राध्यापक, सावित्रीबाई कला महाविद्यालय,
पिंपळगाव पिसा, ता. श्रीगोंदा, जि अहमदनगर

संशोधन स्थळ
कुकडी एज्युकेशन सोसायटीचे,
सावित्रीबाई कला महाविद्यालय, पिपळगाव पिसा
ता. श्रीगोंदा, जि अहमदनगर 413703
शैक्षणिक वर्ष
2021-2022

Suvidha/ 61
9028025701

विसापूर आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांच्या समस्यांचा अभ्यास

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या मानव विज्ञान विद्याशाखेतर्गत अर्थशास्त्र विषयातील एम. ए. पदवी करीता सादर केलेला प्रकल्प अहवाल

संशोधक

पथवे आकाश विजय

मार्गदर्शक

प्रा. ए. एस. बनकर

एम.ए., नेट, सेट

सहा. प्राध्यापक, सावित्रीबाई कला महाविद्यालय

पिंपळगाव पिसा, ता. श्रीगोंदा, जि. अहमदनगर

संशोधन स्थळ

कुकडी एज्युकेशन सोसायटीचे,

सावित्रीबाई कला महाविद्यालय,

पिंपळगाव पिसा, ता. श्रीगोंदा, जि. अहमदनगर- 413703

शैक्षणिक वर्ष

2021-2022

प्रतिज्ञापत्र

मी पथवे आकाश विजय या प्रतिज्ञापत्राद्वारे नमूद करतो की, विसापूर आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांच्या समस्यांचा अभ्यास हा संशोधन अहवाल मी प्रा. ए. एस. बनकर यांच्या मार्गदर्शनाखाली तयार केलेला आहे. या संशोधन अहवालात समाविष्ट झालेले कार्य मी स्वतः केलेले आहे.

संशोधन अहवालामधील सर्व माहिती मी निवडलेल्या विषयावर आधारलेल्या मूळ संदर्भ ग्रंथातून संकलित केली आहे आणि सदर माहितीचा उपयोग या प्रबंधा व्यतिरिक्त इतर कोठेही केलेला नाही.

स्थळ: पिंपळगाव पिसा

दिनांक: 24/05/2022

संशोधक

पथवे आकाश विजय

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar
ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

1

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, **पथवे आकाश विजय** यांनी सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या मानवविज्ञान विद्याशाखेतर्गत अर्थशास्त्र विषयातील एम. ए. पदवीसाठी सादर केलेला विसापूर **आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांचा समस्याचा अभ्यास** या विषयावरील संशोधन अहवाल माझ्या मार्गदर्शनाखाली पूर्ण केला आहे. हे संशोधन स्वतंत्र व नवे असून यापूर्वी ते कोणत्याही पदवीसाठी सादर करण्यात आलेले नाही.

सदर प्रबंध सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या एम.ए. या पदवीसाठी सादर करण्यास माझी अनुमती आहे.

स्थळ: पिंपळगाव पिसा
दिनांक: 24 /05/2022

मार्गदर्शक
प्रा. ए. एस. बनकर

Savitribai College of Arts ★ Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar ★ ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

Head
Department of Economics
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal-Shrigonda
Dist-Ahmednagar

2

ऋणनिर्देश

हा संशोधन प्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. एस. के. ढगे यांनी माझ्यामध्ये संशोधनात गोडी निर्माण केली तसेच वेळोवेळी संशोधनाबद्दलचे मार्गदर्शन केले यासाठी त्यांची बहुमोल अशी मदत झाली. त्याबद्दल मी त्यांचे मन:पूर्वक आभारी आहे.त्याचबरोबर महाविद्यालयातील अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख प्रा. बी. आर. पंदरकर सर यांनी हा संशोधन अहवाल करत असताना जे बहुमूल्य मार्गदर्शन केले त्याबद्दल मी त्यांचाही आभारी आहे.

संशोधन अहवाल पूर्णत्वास आणण्यासाठी संशोधनाला दिशा देण्यासाठी मला लाभलेले मार्गदर्शक प्रा. ए.एस. बनकर यांनी केलेल्या बहुमोल मार्गदर्शनमुळे मी हे संशोधन कार्य करु शकलो. या प्रकल्पासाठी लागणारी माहिती गोळा करण्यासाठी त्यांनी आपला बहुमूल्य वेळ खर्च करुन मला अतिशय चांगले मार्गदर्शन केले. त्याबद्दल मी त्यांचे मन:पूर्वक आभारी आहे. तसेच सावित्रीबाई कला महाविद्यालय पिंपळगाव पिसा यांच्या ग्रंथालयातील सेवक वर्ग वेळोवेळी आमच्या अडचणी लक्षात घेवून आम्हाला ग्रंथालयात प्रवेश देत असत. त्याबद्दल मी त्यांचे देखील मन:पूर्वक आभारी आहे.

स्थळ: पिंपळगाव पिसा

दिनांक: 24 /05/2022

संशोधक

पथवे आकाश विजय

3

अनुक्रमणिका

अ. नं.	शीर्षक	पृष्ठ
•	प्रतिज्ञापत्र	1
•	मार्गदशकाचे प्रमाणपत्र	2
•	ऋणनिर्देश	3
•	अनुक्रमणिका	4
•	तक्ता सूची	5
•	आलेख सूची	5
प्रकरण पहिले	प्रास्ताविक आणि संशोधन पद्धती	6-10
प्रकरण दुसरे	आठवडे बाजार व शेतमाल विक्री व्यवस्था	11-25
प्रकरण तिसरे	प्राथमिक आधारसामग्रीचे विश्लेषण	26-37
प्रकरण चौथे	निष्कर्ष व शिफारशी	38-39
	संदर्भसूची	40
	परिशिष्ट	41-42

तक्ता सूची

तक्ता	तक्त्याचे नाव	पृष्ठ
3.1	विक्रेत्यांचे भौगोलिक वर्गीकरण	28
3.2	विक्रेत्यांचे लिंगभवानुसार वर्गीकरण	30
3.3	शिक्षणाच्या प्रमाणानुसार विक्रेत्यांचे वर्गीकरण	32
3.4	बाजारातील शेतमाल स्वत: चा विकण्यास आणलेला हे स्पष्ट करणारा तक्ता	34
3.5	बाजारात विक्रीसाठी कोणता व किती प्रमाणात शेतमाल आणलेला आहे	37

आलेख सूची

आलेख	आलेखाचे नाव	पृष्ठ
3.1	विक्रेत्यांचे भौगोलिक वर्गीकरण	28
3.2	विक्रेत्यांचे लिंगभवानुसार वर्गीकरण	30
3.3	शिक्षणाच्या प्रमाणानुसार विक्रेत्यांचे वर्गीकरण	32
3.4	बाजारातील शेतमाल स्वत: चा विकण्यास आणलेला हे स्पष्ट करणारा तक्ता	34

Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar ★ Savitribai College of Arts ★
ID. No. PU/AN/A/ 58/1999

प्रकरण पहिले
प्रास्ताविक आणि संशोधन पद्धती

1.1 प्रास्ताविक

भाजी शेतमाल विक्रीव्यवस्थेचा अभ्यास करताना आठवडे बाजाराच्या अभ्यासाला विशेष महत्त्व प्राप्त होते. कारण भाजी सारखा माल हा जास्त काळ आपण तसाच ठेवू शकत नाही, तो लवकरात लवकर बाजारात आणणे हे आवश्यक असते. त्यामुळे या विषयास अत्यंत महत्व प्राप्त होते. तसेच हा शेतमाल विक्री करत असताना विक्रेत्यांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते. त्या सर्व समस्यांचा अभ्यास हा या संशोधनात करण्याचा प्रयत्न मी केलेला आहे, हे संशोधन करत असताना मी विसापूर येथील बाजाराचा अभ्यास करून पूर्ण केला आहे. या प्रकरणात प्रास्ताविक व संशोधन पद्धती याची माहिती दिली आहे.

1.2 संशोधन समस्या

विसापूर येथील आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांच्या समस्यांचा आढावा.

1.3 आवश्यकता व महत्त्व

शेतमाल विक्रीव्यवस्थेत आठवडे बाजाराचे स्थान हे महत्त्वाचे आहे. शेतात पिकवला जाणारा सर्वप्रकारचा माल हा नाशवंत स्वरूपाचा असतो. त्यामुळे तो लवकरात लवकर विकला जाणे हे गरजेचे असते. त्यासाठी आठवडे बाजार हे महत्त्वाचे आहे. आठवडे बाजार हा एक लोकांच्या जीवनातील महत्वाचा घटक म्हणून मानला जातो कारण एका विशिष्ट

ठिकाणी सर्व लोक एकत्र येऊन मालाची खरेदी-विक्री करत असतात. आठवडे बाजाराचा विचार केला असता तो फार पूर्वीपासून असलेला दिसून येतो. अनेक ऐतिहासिक घटनांमध्ये देखील आठवडे बाजाराचा उल्लेख आपल्याला पहायला मिळतो. असे बाजार पूर्वी ज्या गावात भरायचे त्या गावाची लोकसंख्या पूर्वी कमी असायची, गावाचा आकार लहान होता, त्याप्रमाणात आता लोकसंख्या वाढीबरोबरच गावचा विस्तार ही वाढला आहे. त्यामुळे गावातील बाजारात पुरवला जाणारा भाजीपाल्याची आवक ही दिवसेंदिवस वाढत जाताना आपल्याला दिसून येते. वाढत जाणारी बाजाराची आवक यामुळे पूर्वी गावाबाहेर असणारी आठवडे बाजाराची जागा आता मध्यवर्ती ठिकाणी आली आहे.

पूर्वी लोकसंख्या कमी असल्याने आठवडे बाजाराची व्याप्ती ही लहान होती, त्यामुळे तेथील भाजीपाला विक्रेत्यांची संख्या ही अल्प होती त्यामुळे तेथिल स्वच्छतागृहे, पिण्याच्या पाण्याची सोय, विक्रीसाठीची जागा, निवाऱ्याची व्यवस्था याबाबत समस्या नव्हत्या. मात्र अलीकडील काळात वाढत असलेली लोकसंख्या विचारात घेतली असता या सर्व सुविधा असणे गरजेचे झाले आहे. आता बाजाराची व्याप्ती वाढलेली आहे. त्यांच्या विक्रेत्यांच्या संख्येत व व्यवहारात वाढ झालेली आहे त्यामुळे त्यांना असलेल्या समस्याचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे, त्यांना असणाऱ्या समस्या लक्षात घेऊन त्यावर योग्य ती उपाययोजना आपण करू शकतो. म्हणून हे संशोधन विसापूर येथील आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांच्या समस्या सोडवून घेण्यासाठी व उपाय सूचविण्याच्या दृष्टीने प्रस्तुत संशोधन हाती घेतलेले आहे.

1.4 उद्दिष्ट्ये

हे संशोधन हाती घेताना खालील उद्दिष्ट्ये पुढे ठेवलेली आहेत.

1) विसापूर येथील आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांची माहिती घेणे व त्यांचे विश्लेषण करणे.

2) शेतमाल विक्रेत्यांच्या सुख सोई चा आढावा घेणे.

3) शेतमाल विक्रेत्यांना होणाऱ्या समस्यांचा आढावा घेणे व त्यावर योग्य उपाय सुचविणे.

4) भविष्यात निर्माण होणाऱ्या समस्यांचा आढावा घेऊन येणाऱ्या अडचणीचा योग्य उपाय सुचविणे.

1.5 गृहीतके

प्रस्तुत प्रकरणात खालील गोष्टी गृहित धरलेल्या आहेत .

1) विसापूर येथील आठवडे बाजाराची विशिष्ट अशी जागा आहे.

2) विसापूर येथील बाजारात शेतमाल विक्री करण्यात सातत्य आहे.

3) विसापूर येथील भरणारा बाजार हा आठवड्यातून एकदाच भरतो.

1.6 अभ्यासाची व्याप्ती

अभ्यासाची व्याप्ती खलील पद्धतीने सांगता येते.

1) भौगोलिक व्याप्ती

प्रस्तुत संशोधन हे विसापूर येथील आठवडे बाजाराशी संबधीत आहे. त्या भागातील भाजी विक्रेत्यांची माहिती या संशोधनात संकलित केलेली आहे. विसापूर येथील बाजारताळ हे बाजारासाठी योग्य प्रमाणात व गावाच्या योग्य ठिकाणी आहे. बाजारात येण्यासाठी योग्य असा वाहतुकीची व्यवस्था करण्यात आलेली आहे, सर्व विक्रेत्यांना बसता येईल अशी बैठक व्यवस्था येथे दिसून येते.

2) कालात्मक व्याप्ती

प्रस्तुत संशोधनासाठी आवश्यक असलेली माहिती 2022 या वर्षातील

भाजी शेतमाल विक्रेत्याकडून प्रश्नावलीच्या आधारे माहिती गोळा करून मिळवलेली आहे, त्यामुळे हे संशोधन हे फक्त 2022 या वर्षाशी संबंधीत आहे.

3) क्रियात्मक व्याप्ती

शेतमाल विक्रेत्यांना समस्या असल्यास त्या दूर करण्यासाठी उपाय सुचविणे ही या संशोधनाची क्रियात्मक व्याप्ती आहे.

1.7 परिकल्पना

प्रस्तुत संशोधनासाठी पुढील परिकल्पना सुचवलेल्या आहे.

1) स्वतःच्या शेतातील भाजी स्वतःच बाजारांत विकणाऱ्या भाजी विक्रेत्यांची संख्या इतरांच्या तुलनेने जास्त आहे.
2) विसापूर येथील बाजारात मोठ्या संख्यने परिसरातील विक्रेतेच भाजी विक्री करतात.
3) भाजी विक्रेत्यांना समस्या आहेत.

1.8 संशोधन कार्यपद्धती

संशोधन कार्यपद्धती स्पष्ट करताना संशोधनासाठी निवडलेली पद्धती, आधारपद्धती किंवा माहिती, नमुना निवड इ. गोष्टी स्पष्ट केल्या आहेत.

वैज्ञानिक पद्धती हा संशोधनाचा मूळ आधार आहे. ऐतिहासिक पद्धती, सर्वेक्षण पद्धती, अशा ज्या संशोधनाच्या विविध पद्धती आहे त्यापैकी सर्वेक्षण पद्धतीची या संशोधनासाठी निवड केलेली आहे. हे संशोधन वर्तमान काळाशी समस्यांशी संबंधित असल्यामुळे माहिती संकलनासाठी सर्वेक्षण पद्धतीची निवड केलेली आहे. सर्वेक्षणात विविध साधने असून त्यापैकी प्रश्नावली या साधनांचा वापर केला आहे.

आधारसामग्री किंवा माहिती संकलन :-

आधारसामग्री किंवा माहिती ही दोन प्रकारे मिळवता येते.

1) दुसऱ्याने जमा केलेल्या माहितीवरून आपल्याला हवी असलेली माहिती मिळवणे.

2) आपण प्रत्यक्ष जाऊन माहिती मिळवणे .

यामध्ये दुसऱ्याने जमा केलेल्या माहितीवरून माहिती मिळवणे या साधनसामग्रीला दुय्यम साधनसामग्री म्हणतात आणि एकाद्या ठिकाणी स्वतः जाऊन माहिती संकलित करणे यास प्राथमिक आधारसामग्री असे म्हणतात. या संशोधन करत असताना प्रत्यक्ष तेथे असणाऱ्या विक्रेत्याकडून माहिती संकलित केलेली आहे. तसेच शेतीव्यवसाय व शेतमालाचा बाजार या संबधित सर्व माहिती लेख तसेच संदर्भग्रंथ यामधून मिळवलेली आहे व उर्वरित काही माहिती ही आंतरजालावरून मिळवलेली आहे.

नमुना निवड

विसापूर येथील आठवडे बाजारातील भाजी विक्रेत्यांची माहिती मिळवण्यासाठी तेथील 30 विक्रेत्यांची नमुना निवड केलेली आहे. बाजारात अनेक वस्तूचे विक्रेते असतात जसे की धान्यविक्रेता करणाऱ्या विक्रेते, खाद्यपदार्थ विक्रेते, फळविक्रेते, गृहपोयोगी वस्तू विक्रेते या प्रकारचे अनेक विक्रेते या बाजारात असतात पण हे संशोधन करत असताना या सर्वाचा अभ्यास या संशोधनात समावेश केलेला नाही. या संशोधनात केवळ भाजी विक्रेत्यांचा अभ्यास केलेला आहे. या संशोधनात ठराविक विक्रेत्याकडून माहिती संकलित करण्यात आली आहे.

प्रतिसाद :-

विसापूर येथील भाजी विक्रेत्यांच्या समस्याचा अभ्यास हे संशोधन करत असताना तेथील विक्रेत्यांना प्रश्नावली तयार करून त्याच्या आधारे या संशोधनातील माहिती संकलित केलेली आहे.

प्रकरण दुसरे
आठवडे बाजार व शेतमाल विक्रीव्यवस्था

प्रास्ताविक

शेतीची उत्पादकता कमी असण्याची अनेक कारणे आहेत, त्यामध्ये शेती विषयी असणारे अज्ञान, वाहतुकीची कमतरता, पाण्याची उपलब्धता, यासारखे अनेक कारणे उत्पादकता कमी असण्याची करणे असू शकतात. त्यापैकी दोषपूर्ण शेतमाल विक्री व्यवस्था ही एक म्हणता येईल. ग्रामीण भागातील शेतकरी हे फक्त भाजी किंवा इतर अन्नधान्य पिकवण्याकडे लक्ष देतात. मात्र जेव्हा हा माल विक्री साठी पाठवण्याच्या वेळेस ते दलाल किंवा कंपनी मार्फत या सर्वाची विक्रीकरत असतात. यामुळे विक्री व्यवस्था याबाबत त्यांना पुरेसे ज्ञान (माहिती) मिळत नाही. इथेच मोठ्या प्रमाणात शेतमाल विक्रेत्यांना नुकसान होत असते. विकी करण्याचे असणारे त्याचे अज्ञान यामुळे त्याचा विकास योग्य प्रमाणात झालेला दिसून येत नाही. शेतमाल पिकवणारे यांना यातून मोठ्या प्रमाणत आर्थिक नुकसान सोसावे लागत असताना आपल्याला दिसून येते. त्यामुळे हा गट आपल्याला आर्थिक बाबतीत मागासलेला दिसून येतो. भराई, तोलाई, अडते, वाहतुक यासारखे अनेक भार हा फक्त शेतमाल पिकवणाऱ्या व्यक्तीला सोसावा लागतो. याबाबत बरेच शेतमाल विक्री करणारे यांना अज्ञान असल्याने त्याचे योग्य तो आर्थिक भाग त्यांना मिळत नाही. तसेच शेती व्यवसायात असणारे हे अशिक्षित किंवा अल्पशिक्षण असणारे मोठ्या प्रमाणात दिसून येते. यामुळे शेतीव्यवसायात विकास होण्यास अडथळा निर्माण होतो.

स्वातंत्रोतर काळात यावर बऱ्याचशा उपाययोजना करण्यात आल्या. त्यामध्ये शेतीचा विकास करण्यासाठी त्यांना योग्य दरात कर्ज उपलब्ध करून देण्यासाठी विविध सहकारी संस्था निर्माण करण्यात आल्या. त्यामुळे त्याच्याट बरीचशी प्रगती झालेली दिसून येत आहे. प्रस्तुत प्रकरणात शेतमाल विक्रीव्यवस्थेचे महत्त्व, विक्रीव्यवस्था दोष या विषयी माहिती दिली आहे.

2.1 शेतमाल विक्रीव्यवस्था अर्थ, महत्त्व व वैशिष्ट्ये

विक्रीव्यवस्था ही अशी प्रकिया आहे की, ज्यामुळे उत्पादक व ग्राहक यांना एकत्र आणले जाते. या दोन घटकाची एकत्र येण्याची जागा म्हणजे बाजार होय. मग तो राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय किंवा गाव पातळीवरील असो या पातळीवर ते एकत्र आणले जाते व त्यातून उत्पादक घटकाची खरेदी विक्री केली जाते. एक विशेष बाब म्हणजे हे दोन घटक जेव्हा एकत्र येतात तेव्हा त्या वस्तूची किंमत ही समान पातळीवर येत असते. बाजार व्यवस्थेत या दोघांमध्ये सांमजस्य असणे महत्त्वाचे असते कारण किंमत निश्चितीत या दोन घटकाचा महत्वाचा वाटा असतो जर या दोघांमध्ये सामंजस्य नसेन तर किमतीत मोठ्या प्रमाणावर चढ उतार दिसून येतो. कार्यक्षम विक्रीव्यवस्था आर्थिक व्यवहार वाढविण्याच्या दृष्टीने विक्रीव्यवस्था महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते आणि उत्पादन झालेल्या उत्पादनाचा आर्थिक दृष्टीने चांगला वापर या दृष्टीने होण्याच्या कार्यक्षम विक्री व्यवस्थेची गरज असते.

कोणत्याही घटकाच्या विकासाठी तेथील पायाभूत घटक असणे महत्त्वपूर्ण असते. तसेच बाजारव्यवस्थेबाबत सुद्धा म्हणता येईल. शेतीचा विकास होण्यासाठी ज्या प्रमाणे त्याला योग्य प्रकारचे वातावरण, पाणीपुरवठा, बी-बियाणे आवश्यक असतात त्याचप्रमाणे तेथील

बाजारव्यवस्था देखील महत्त्वाची असते, कारण त्याशिवाय त्या प्रदेशातील शेतीचा विकास होणे अवघड असते. शेतात पिकवला जाणार माल हा विक्रेतापासून ग्राहकापर्यंत पाहोचण्यासाठी बाजार हा महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतो.

विक्रीव्यवस्थेचे महत्त्व

शेतीच्या बाबतीतील महत्त्व खालील मुद्याच्या आधारे स्पष्ट करता येतात.

1) विक्रीव्यवस्थेच्या उत्पादन प्रक्रिया पूर्ण होण्यासाठी गरजेची

कोणत्याही मालाचे उत्पादन करण्यासाठी तेथील विक्रीव्यवस्था ही महत्त्वाची असते. तयार केलेला माल हा जर विक्रीस उपयुक्त नसेल तर ग्राहक त्या मालास नापसंती दर्शवतात. परिणामी त्या मालास बाजारपेठेत योग्य किंमत मिळत नाही व त्यामुळे ती वस्तू बजारात जास्त काळ टिकत नाही व प्रवाहातून बाहेर टाकली जाते, त्यामुळे त्या उत्पादकास मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक हानी सोसावी लागते, म्हणून शेतमालाचे उत्पादन जेवढे महत्त्वाचे आहे तेवढेच त्या उत्पादनाला ग्राहकाची पसंती व ग्राहकाकडून त्या मालाचा वापर होणे हेही महत्त्वाचे आहे. शेतमालाच्या विक्रीच्या बाबतीत काही विशेष व्यवस्था करणे गरजेचे असते.

शेतमालाच्या किमतीत सातत्याने होणारे चढउतार टाळणे हे शेतमाल उत्पादकाच्या दृष्टीने व शेतमाल ग्राहकाच्या दृष्टीनेही आवश्यक असते. हंगामात होणारी शेतमालाच्या किमतीतील घसरण शेतकऱ्यांचे उत्पन्न घटण्यास कारणीभूत ठरते. किंमत वाढीचा फायदा मात्र व्यापारी व मोठे शेतकरी यांनाच मिळतो. शेतमालाच्या किमतीतील चढ-उताराचे प्रतिकूल परिणाम उत्पादक उपभोक्ते, गरीबवर्ग यांच्या बाबतीत घडून येतात.

शेतमालाच्या किमती वाढणारही नाहीत व घटणारही नाहीत याची काळजी घेणे महत्त्वाचे ठरते. त्यामुळेच शेतमालाच्या किमतीबाबत निश्चित धोरण आखण्याची आवश्यकता स्पष्ट होते.

अ) शेतमाल किंमत धोरणाची उद्दिष्टे :

१) शेतमालाच्या किमतीत व त्यातही महत्त्वाचे म्हणजे अन्नधान्याच्या किमतीत स्थैर्य राखणे.

२) एकूण मागणी व एकूण पुरवठा यात समतोल राखणे.

३) जीवनावश्यक उपभोग्य वस्तूंच्या उत्पादनाला प्रोत्साहन देणे.

४) शेतमाल उत्पादकाच्या उत्पन्नात स्थैर्य राखणे.

५) हंगामानुसार शेतमालाच्या किमतीत होणारे चढ-उतार रोखणे.

या व्यवस्थे च्या बाबतीत काही वैशिष्ट्यपूर्ण बाबी पुढीलप्रमाणे-

1) भाजी शेतमाल ही नाशवंत असल्याने तो ग्राहकांना मिळेपर्यंत त्यावर काही प्रक्रिया करणे गरजेचे असते.
2) भाजी हा शेतमाल उत्पादन विशिष्ट हंगामातच असतो पण त्याला असणारी मागणी ही वर्षभर असते.
3) शेती उत्पादनाचे प्रमाणीकरण करणे हे कठीण असते.

2) उत्पादन वाढीस प्रोत्साहन

कार्यक्षम विक्रीव्यवस्था ही नेहमी उत्पादन वाढीस प्रोत्साहन देत असते. जर विक्रीव्यवस्था ही जर चांगली असेंन तर शेतमाल पिकवणाऱ्याला एक प्रकारचा उत्साह निर्माण होऊन तो चांगला व दर्जेदार माल पिकवण्यास तयार असेन मोठ्या प्रमाणावर मालाचे उत्पादन घेऊन शेती विकासास गती मिळेल.

यामुळे आर्थिक चक्र गतिमान होण्यास मदत मिळून तेथील प्रदेशाचा विकास होण्यास मदत मिळेल. विक्रीव्यवस्था चांगली असेन तर शेतकऱ्यांना त्याच्या मालाला योग्य किंमत मिळून उत्पादन वाढीस प्रेरणा मिळेन व शेती क्षेत्राचा ही विकास होईल.

3) किंमत स्थैर्य

विक्रीव्यवस्थेत किंमत स्थैर्य हे महत्त्वाचे योगदान देते. विक्रीव्यवस्थेत किंमत ही स्थिर असणे गरजेचे असते कारण जर किंमत स्थिर नसेन त्या मालाला योग्य तो भाव मिळत नाही, त्यामुळे बाजार पेठेत त्या वस्तू विकली जात नाही व उत्पादकाला मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक नुकसान सोसावे लागते. किंमत स्थिर नसेन बाजारपेठेत तेजी व मंदी सारखे प्रश्न निर्माण होतात व त्यामुळे महागाई सारखे प्रश्न निर्माण होताना दिसून येतात. त्यामुळे विक्रीव्यवस्थेत किंमत स्थैर्य असणे गरजेचे असते. त्यातच जर ही बाब अन्न विषयक धोरणाबाबत असेल तर खूप महत्त्वाचे असते.

शेतमाल किंमतीत स्थैर्य असणे गरजेचे असते .किंमत स्थैर्य नसण्याची करणे पुढीलप्रमाणे

अ) शेतमाल किमतीतील चढउताराची कारणे :

शेतमालाच्या व विशेषतः अन्नधान्याच्या किमतीत सातत्याने चढउतार होत असलेले दिसतात. शेतमालाच्या पुरवठ्यात होणाऱ्या चढउतारामुळे शेतमालाच्या किमतीत चढउतार होतात. शेतमालाच्या किमतीत होणाऱ्या चढउतारांमुळे शेतकरी, उपभोक्ते, शेती व्यवसाय याबाबतीत अनेक दुष्परिणाम घडून येतात.

१) शेती व्यवसायाचे हंगामी स्वरूप :

शेती व्यवसायाचे स्वरूप हंगामी आहे. मात्र, अन्नधान्य व इतर शेतमालाला वर्षभर मागणी असते. हंगामात शेतमालाचा पुरवठा वाढून

किमतीत घट होते, तर हंगामाव्यतिरिक्त काळात किमतीत वाढ होण्याची शक्यता असते. हंगामानुसार शेतमालाच्या किमतीत मोठ्या प्रमाणात चढ-उतार होताना दिसतात.

२) सदोष शेतमाल विक्रीव्यवस्था :

भारतातील शेतमाल विक्रीव्यवस्थेत अनेक दोष किंवा उणिवा आहेत. वाहतूक व दळणवळण सुविधांची कमतरता, साठवणुकीच्या मर्यादित सुविधा, प्रतीक्षा क्षमतेचा अभाव या व यांसारख्या इतर कारणांमुळे शेतमालाच्या पुरवठ्यावर परिणाम होऊन किमतीत चढउतार होतात.

३) व्यापारी व सट्टेबाजांकडून गैरव्यवहार :

व्यापारी व सट्टेबाज यांच्याकडून होणारे गैरव्यवहारही शेतमालाच्या किमतीतील चढउतारास कारणीभूत ठरतात. हंगामात व्यापारी आपल्याकडील शेतमालाचे साठे बाजारात आणतात, त्यामुळे शेतमालाच्या पुरवठ्यात मोठ्या प्रमाणात वाढ होऊन किमती घसरतात. याउलट हंगामाव्यतिरिक्तच्या काळात व्यापारी साठेबाजी करतात, त्यामुळे कृत्रिमरीत्या पुरवठा कमी केला जाऊन किमतीत वाढ होते.

४) उत्पादन वाढीसाठी दीर्घ कालावधी :

औद्योगिक उत्पादनाप्रमाणे शेतमालाच्या उत्पादनात अल्पकाळात वाढ करता येत नाही. शेतमालाचे उत्पादन वाढविण्यास मोठा कालावधी लागतो, त्यामुळे मागणीप्रमाणे पुरवठा जुळवून घेणे शक्य होत नाही. साहजिकच शेतमालाची मागणी पुरवठ्यापेक्षा जास्त असेल तर किमती वाढतात व मागणी पुरवठ्यापेक्षा कमी असल्यास किमती घटतात.

५) नैसर्गिक कारणे :

नैसर्गिक कारणामुळेही शेतमालाच्या किमतीत चढउतार होतात. अतिवृष्टी, अवर्षण, पूर यामुळे शेतमालाच्या उत्पादनात चढउतार होतात. त्यामुळे शेतमालाच्या पुरवठ्यावर परिणाम होऊन शेतमालाच्या

किमतीत चढ-उतार होतात.

ब) शेतमाल किमतीतील चढ-उताराचे परिणाम :

शेतमालाच्या किमतीतील चढउतारांमुळे शेती, शेतकरी, उपभोक्ते यांच्याबाबतीत अनेक दुष्परिणाम घडून येतात.

१) शेतकऱ्यांचे आर्थिक नुकसान :

शेतमालाच्या किमतीतील चढ-उतारांमुळे सर्वात जास्त नुकसान शेतकऱ्यांचे होते. शेतमालाच्या किमतीत जेव्हा मोठ्या प्रमाणात घसरण होते, तेव्हा शेतकऱ्यांना कमी उत्पन्न मिळते. मात्र, किमतीत झालेल्या वाढीचा फायदा मुख्यत्वे व्यापाऱ्यांनाच होतो.

२) शेती क्षेत्रातील गुंतवणुकीवर प्रतिकूल परिणाम :

शेतमालाच्या किमतीतील चढउतारांमुळे शेती क्षेत्रातील गुंतवणुकीवर प्रतिकूल परिणाम होतो. किमतीतील चढउतारांमुळे शेतकऱ्यांचे आर्थिक नुकसान होत असल्याने शेती क्षेत्रातील गुंतवणूक फायदेशीर ठरत नाही. नफ्याचे प्रमाण कमी राहिल्याने गुंतवणूक करण्यास प्रेरणा मिळत नाही.

३) उत्पादन वाढीची प्रेरणा नष्ट :

शेतमालाचे उत्पादन जेव्हा अधिक होते, तेव्हा शेतमालाच्या किमतीत घट होते. अधिक उत्पादन केल्यास तोटा होण्याचीच शक्यता जास्त असल्याने शेतकऱ्यांना उत्पादन वाढीची प्रेरणा मिळत नाही.

४) आर्थिक विकासात अडथळा :

आर्थिक विकास घडून येण्यासाठी देशातील शेती, उद्योग व सेवा क्षेत्राचा विकास घडून येणे आवश्यक असते. शेतमालाच्या किमतीतील चढउतारांमुळे शेती व्यवसायाच्या प्रगतीत अडथळा येऊन देशाच्या आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेत अडथळा येतो.

4) अन्नाची नासाडी टाळणे

भाजी शेतमालाचे जेवढे अधिकाधिक उत्पादन होणे महत्त्वाचे असते.

तेवढेच त्या उत्पादनाला चांगला वापर होणेही गरजेचे असते. कारण शेतीमाल हा जास्त काळ टिकणारा नसतो, तो नाशवंत असतो त्यामुळे तो 24 तासाच्या आत विकला जाणे आवश्यक असतो, नाहीतर त्याचे नासाडी होण्याची शक्यता जास्त असते. याची नासाडी टाळण्यास उत्पादन वितरणाच्या निरनिराळ्या अवस्थेत विक्रीव्यवस्थेतील मिळणाऱ्या सेवामुळे मालाची नासाडी टाळणे शक्य होते.

शेतमाल विक्रीव्यवस्थेची वैशिष्ट्ये

आदर्श शेतमाल विक्रीव्यवस्थेची वैशिष्ट्ये म्हणजेच शेतकऱ्यांना उत्पादित केलेल्या शेतमालाला योग्य भाव मिळवण्यासाठी विक्रीव्यवस्था चांगली असायला हवी याची वैशिष्ट्ये खालील प्रमाणे आहेत-

1) मध्यस्थाची अल्पसंख्या

भाजी शेतमालाचे उत्पादक व ग्राहक यामध्ये मध्यस्थ कमीतकमी असावे. जेणेकरून शेतमाल उत्पादकास फायदा होईल. उत्पादक व ग्राहक यामध्ये मध्यस्थाची संख्या जेवढी जास्त तेवढे कमी मोबदला हा शेतकऱ्याला मिळतो. त्यामुळे त्याला योग्य मालाचा मोबदला न मिळाल्याने त्याला अजून जास्त पिकाचे उत्पादन घेण्यास प्रोत्साहन मिळत नाही व त्यामुळे भाजी विक्रेत्याकडे होणारी भाजीपाल्याची आवक घटते.

2) बाजार विषयक माहितीची उपलब्धता

बाजारविषयक माहिती ही शेतकऱ्यांना होणे गरजेचे आहे, शेतातील मालाची असणारी योग्य किंमत, बाजारपेठेत होणाऱ्या मालाची आवक, इतर भागातून होणारी मालाची आयात, तसेच कोणत्या मालाची निर्यात होणे

गरजेचे आहे. आपल्या व दुसऱ्या बाजारपेठेतील असणाऱ्या मालाला मिळणारी किंमत या सर्वाचे माहिती ही शेतमाल पिकवणाऱ्या शेतकऱ्याला असणे गरजेचे आहे, त्यामुळे त्यांना ही माहिती उपलब्ध करून द्यायला हवी.

3) वाहतूक व दळणवळण सुविधा

भाजी हा माल नाशवंत स्वरूपाचा असतो त्यामुळे शेतातून काढल्यावर तो लवकरात लवकर बाजारपेठेत पोहचवणे आवश्यक आहे, नाहीतर तो खराब होण्याची शक्यता असते. भाजी बाजारपेठेत पोहचवण्यासाठी तेथील दळणवळण व्यवस्था ही चांगली असणे गरजेचे असते. जर तेथील रस्ते हे चांगले नसतील तर त्या प्रदेशातील मालाची ने-आण करण्यास अडचणी निर्माण होत असतात, त्यामुळे त्या प्रदेशातील शेतमाल उत्पादन हे बाजारपेठेत जाता येत नाही. शेतमाल वेळेवर बाजार पेठेत पोहचवण्यासाठी वाहतुक महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावत असते. भाजी शेतमाल हा लांबचे अंतरापर्यंत नेण्यासाठी हवाई वाहतूक केली जाते. त्यामुळे शेतमाल हा कमी वेळेत पोहचण्यासठी ही व्यवस्था महत्त्वाची कार्य करते. हवाई वाहतूकीमुळे आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठ पर्यंत आपला माल हा निर्यात करण्यास सोपे झाले आहे. जलवाहतूकीचा वापर करून शेतमाल निर्यात करण्यास सोपे झाले आहे. भाजी शेतमाल बाजारपेठेत नेण्यासाठी वाहतूक व्यवस्था ही चांगली असणे गरजेचे असते.

4) साठवणूक व्यवस्था

शेतमालाची साठवणूक करण्यासाठी गोदामाची उपलब्धता करून देणे आवश्यक आहे जेणेकरून शेतमाल हा चागला राहील व त्याचा वापर आपल्याला नंतरही करता येईल. शेतमाल हा जास्त काळापर्यंत टिकून

ठेवण्यासाठी शीत कपाटाची उपलब्धता करणे गरजेचे असते, त्यामुळे पिकवला जाणारा माल हा जास्त काळ वापरता येईल. शेतात पिकवला जाणारा धान्य हे साठवणूक करून ठेवण्याची व्यवस्था केली पाहिजे. तसेच गोदामात ठेवलेल्या शेतमालाच्या पावतीवर कर्ज मिळण्याची व्यवस्था उपलब्ध करून दिली पाहिजे, त्यामुळे शेतकऱ्याला आपल्या मालाला योग्य किंमत मिळे पर्यंत थांबणे शक्य होते.

5) प्रमाणीकरण व इतर

शेतकऱ्याच्या शेतमालाचे योग्य प्रमाणीकरण व प्रतवारी करण्याच्या सोई उपलब्ध करून दिल्या पाहिजे, त्यामुळे शेतमालाला योग्य किंमत मिळणे शक्य होते. 1960 च्या दशकात कृषी शेतमाल कायदा संमत करण्यात आला या कायद्यानुसार शेती उत्पादनांची घाऊक खरेदी ही कृषी समितीच्या आवारात करण्यात यावा. शेतमालास प्रमाणीकरण मिळणे आवश्यक आहे त्यामुळे शेतमालास योग्य ती किंमत मिळून शेतकऱ्यास योग्य ती किंमत मिळून त्यास अजून उत्पादन घेण्यास प्रेरणा मिळेल.

शेतकऱ्याच्या मालाचे प्रमाणीकरण होणे गरजेचे आहे कारण त्याच्या मालाला योग्य ती किंमत मिळणे गरजेचे असते. कारण शेतमालाच्या किमतीला संरक्षण मिळणे गरजेचे असते त्याने आणलेला माल हा योग्य दारात विकला जावा यासाठी प्रमाणीकरण महत्त्वाचे असते. अलीकडेच सरकारने यावर अनेक उपाय योजना राबवलेल्या दिसून येतात, त्यामुळे शेतकरी हा समाधानी दिसून येतो.

2.3 सध्याची शेतमाल विक्रीव्यवस्था

शेतकरी वेगवेगळ्या पद्धतीने आपल्या शेतमालाची विक्री करतो, शेतमालाची विक्रीची पहिली पद्धत म्हणजे शेतकरी आपला शेतमाल खेड्यात

सावकार किंवा व्यापाऱ्याना विकतो. तेव्हा तो कमी किंमतीत विकला जातो. ही विक्री मध्यस्थाना केली जाते. याची खालील कारणे आहेत.

1) पैशाची अत्यंत गरज.

2) खराब रस्ते.

3) बाजारातील किमतीसबंधी अज्ञान.

4) बाजार विक्रीसाठी आवश्यक असलेल्या वेळेचा अभाव.

5) मोठ्या बाजारात विक्रीची गुंतागुंतीची पद्धत.

आपला शेतमाल विकण्यासाठी शेतकऱ्यांकडून अवलंबविण्यात येणारी दुसरी पध्दती म्हणजे जवळपासच्या मोठ्या गावातील बाजारात शेतकरी आपला शेतमाल विकतो ही होय. असे बाजार लांब असल्याने शेतकऱ्यांना शेतमाल बाजारात नेण्यासाठी व्यवस्था करावी लागते. अशा बाजारात काही बाजार संघटित तर काही असंघटीत आहेत. बाजारातील शेतमालाची विक्री दलालामार्फत होते.

तिसरी पध्दत म्हणजे शेतकरी आठवडे बाजारात मालाची विक्री करतात कारण ही भाजी नाशवंत असल्याने ती लवकरात लवकर बाजारपेठेत उपलब्ध करणे गरजेचे आहे. जेथे आठवडे बाजार भरतो. त्या गावात तेथील व आजूबाजूच्या छोट्या छोट्या खेड्यातील शेतकरी आपल्या मालाची विक्री करतो.

4) शेतमाल विक्रीव्यवस्थेच्या बाबतीतील दोष

शेतमालाचे भाजीचे उत्पादन झाल्यानंतर तो माल ज्यांना हवा आहे त्यांच्यामार्फत पोहचवणे हा उत्पादन प्रक्रियेतील शेवटचा टप्पा आहे. शेतकऱ्याची फसवणूक न होता त्यांच्या मालाची योग्य किमतीला विक्री होण्यासाठी वाहतूक, साठवणुकीच्या सोई, वित्तपुरवठ्याची उपलब्धता, बाजारविषयक माहितीचे प्रसारण इ. अनेक गोष्टी आवश्यक असतात. या

दृष्टीने विचार करता शेतमाल विक्रीव्यवस्थेच्या बाबतीत अनेक दोष असल्याचे आढळून येते. ते दोष खालीलप्रमाणे-

1) साठवणूक सोयीचा अभाव

शेतमाल विक्रीव्यवस्थेच्या बाबतीतील सर्वात महत्त्वाची समस्या म्हणजे शेतकऱ्याकडे आपल्या मालाची शास्त्रशुद्ध पणे साठवणूक करण्यासाठी आवश्यक सोई उपलब्ध नाही. त्यामुळे त्यांनी पिकवलेला माल हा नष्ट होतो व मोठ्या प्रमाणावर हानी सहन करावी लागते. योग्य साठवणूक सोई नसल्यामुळे बराचसा माल हा तसाच पडून राहतो व वेळीच बाजारपेठेत न नेल्याने तो खराब होतो. साठवणूक सोईची उपलब्धता असणे गरजेचे आहे कारण बदलत्या वातावरणानुसार शेतमाल हा साठवणूक करून ठेवणे गरजेचे आहे. अतिवृष्टी सारखे आरिष्टा पासून संरक्षणासाठी साठवणूक व्यवस्था असणे महत्त्वाचे आहे. साठवणूक सोई याचा अभाव मोठ्या प्रमाणावर बाजारपेठेत दिसून येतो हा एक मोठा दोष म्हणता येईल.

2) मध्यस्थाची मोठी साखळी

शेतमाल बाजारव्यवस्थेत दलाल, आडते, ठोक व्यापारी अशी मध्यस्थाची मोठी साखळी असते, त्यामुळे उपभोक्त्यांना शेतमालावर खर्च केलेल्या रकमेपेक्षा फारच कमी रक्कम प्रत्यक्षात शेतकऱ्यांना मिळते. या लांब मध्यस्थामुळे शेतकऱ्यांना पिकलेल्या मालाला योग्य भाव मिळूनही हातात नेहमी इतर खर्च जाता फार कमी रक्कम मिळते आणि त्यामुळे शेतकऱ्यांचा विकास न होता ते तसेच गरिबीमध्ये राहतात. मध्यस्थाची मोठी साखळी हा एक शेतकऱ्यांसाठी विकासाच्या दृष्टीने दोष मानावा लागेल.

3) प्रतीक्षा क्षमतेचा अभाव

अनेक शेतकरी हे गरीब व कर्जबाजारी असल्याने शेतमालाचे उत्पादन झाल्यावर तो माल लगेच बाजारात विक्रीसाठी आणावा लागतो. शेतमालाला योग्य किंमत मिळे पर्यंत प्रतीक्षा करणे त्यांना शक्य नसते. त्यामुळे शेतकऱ्याचे नुकसान होते. आजही बरेचसे शेतकरी गरीब असल्याने त्यांना आपला माल राखुन ठेवणे शक्य नसते. कारण त्याच्याकडे योग्य ती साठवणूक करण्याची सोय उपलब्ध नसते तर कधी बाजार भाव किंमती बद्दल असणारे अज्ञान यामुळे आजही बरेचसे शेतकरी हे आपला माल लगेच विकण्यासाठी बाजारात घेऊन येतात. त्यामुळे त्यांना त्या मालाची योग्य किंमत मिळत नाही.

4) बाजारविषयक माहितीचा अभाव

भाजी शेतमालाच्या किंमती वेगवेगळ्या ठिकाणी काय आहे? या विषयी शेतकऱ्यांना माहीत नसते. त्यामुळे त्यांच्या अज्ञानाचा फायदा घेऊन व्यापारी कमी भावाने शेतमालाची खरेदी करतात. आजही अनेक ठिकाणी शेतकरी आपला माल हा दलालांमार्फत विकत असताना दिसून येते. त्यामुळे त्यांना आपल्या मालाची असणारी योग्य किंमत माहिती नसल्याने ते त्यांना कमी किमतीत आपला माल हा विकत असतात. त्यामुळे त्यांना आपल्या मालाची योग्य किंमत मिळत नाही व याचा फायदा हा मध्यस्थाना होत असतो. आपल्या मालाची योग्य किंमत माहीत नसणे हा एक यामधील दोष म्हणता येईल.

5) विविध प्रकारचे आकारले जाणार खर्च

शेतकऱ्यांनी बाजारात शेतमाल विकल्यानंतर तोलाई, हमाली, धर्मदाय निधी. विविध प्रकारच्या रकमा वजा करून राहिलेली रक्कम शेतकऱ्यांना

दिली जाते. त्यामुळे शेतमालाला कमी किंमत मिळून त्याचे नुकसान होते. शेतकरी आपला माल बाजारात विक्रीसाठी पाठवल्यावर त्यांना वेगवेगळ्या प्रकारचे खर्च हा करावा लागतो त्यामुळे त्यांना मिळणारा मोबदला हा कमी मिळतो. विविध प्रकारचे आकारले जाणारे खर्च यामुळे त्यांच्या मालाला मिळणारी एकूण किंमतीतुन एकूण खर्च जाऊन फारच थोडी रक्कम त्यांच्या हातात येते. त्यामुळे यास बाजारपेठतला एक दोष म्हणता येईल.

2.5 आठवडे बाजाराचे महत्त्व

भाजी शेतमालाच्या विक्रीव्यवस्थेत आठवडे बाजाराचे स्थान महत्त्वाचे आहे. शेतमालाच्या व व विशेषत:भाजी सारख्या नाशवंत मालाच्या दृष्टीने आठवडे बाजार अधिक महत्त्वाचा आहे. याचे कारण नाशवंत शेतमाल चांगल्या अवस्थेत दूरवर पाठविणे अवघड असते. शेतमालाच्या कार्यक्षम वाहतूक व्यवस्थेचा या मालाच्या वाहतुकीसाठी विसापूर गावात अभाव आहे त्यामुळे योग्य प्रकारे भाजी शेतमालाची वाहतूक करणे शक्य होत नाही. त्यामुळे भाजीपाला उत्पादकांच्या दृष्टीने जवळ असणारा आठवडे बाजार हा महत्त्वाचा आहे.

आठवडे बाजारात भाजीपाल्याची विक्री करणाऱ्याना नियंत्रित बाजारातील भावापेक्षा अधिक भाव मिळून त्यांचा फायदा होतो. त्यामुळेच अलीकडील काळात शेतकऱ्यांमध्ये स्वत:चा भाजी शेतमाल स्वत: विकण्याची प्रवृत्ती वाढत आहे.

शेतमालाच्या विक्री व्यवस्थेतील मध्यस्थ आणि त्यांच्याकडून होणारी शेतकऱ्यांची पिळवणूक थांबवण्यासाठी आठवडे बाजार उपयुक्त आहे. मात्र आठवडे बाजारातील शेतमाल विक्रेत्यांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागत आहे. या समस्या समजावून घेऊन त्या सोडविण्यात भाजी उत्पादक

शेतकऱ्यांना स्वतः उत्पादन केलेली भाजी स्वतः विकून अधिकाधिक उत्पन्न मिळवता येईल. तालुक्याच्या ठिकाणी आणि तेथील काही प्रमुख गावामध्ये नियंत्रित बाजाराची स्थापना झालेली आहे. तेथेही विक्री करताना शेतकऱ्यांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते तेथे ठोक स्वरूपात शेतमालाची विक्री करताना अतिशय अल्प प्रमाणात विशेषतः भाजी शेतमाल विक्रीस आणणाऱ्या शेतकऱ्यांना आठवडे बाजार हा आधार ठरतो.

2.6 सारांश

शेतीचा विकास घडून येण्यासाठी शेतीच्या उत्पादकतेत कार्यक्षम वाढ होऊन विक्रीव्यवस्था आवश्यक असते. बाजारात विक्रीस येणारा शेतमाल म्हणजेच विक्रेय वाढवा हा ग्राहकापर्यत पोहचवण्याच्या बाबतीत विक्रीव्यवस्थेच्या बाबतीत विक्रीव्यवस्थेचा विचार करावा लागतो .शेतमाल गोळा करणे, त्याची वाहतूक करून बाजारपेठेपर्यंत आणणे, त्याची प्रतवारी करणे, माल साठवणे व त्याचे ग्राहकांना वितरण करणे इ. क्रियांचा समावेश भाजी शेतमाल विक्रीव्यवस्थेत होतो. कार्यक्षम विक्रीव्यवस्था ही शेतीक्षेत्राच्या आर्थिक विकासासाठी आणि शेतकऱ्याच्या विकासासाठी आणि शेतकऱ्यांच्या स्थितीत सुधारणा होण्यासाठी महत्त्वाची ठरते.

शेतकरी आपला शेतमाल आठवडे बाजार किंवा मोठ्या बाजारात विकतात. शेतमाल विक्रीव्यवस्थेत अनेक दोष आहे. ते दोष दूर करण्यासाठी खूप मोठ्या प्रमाणात प्रयत्न करण्याची गरज आहे.

प्रकरण तिसरे
प्राथमिक आधारसामग्रीचे विश्लेषण

3.1 प्रास्ताविक

विसापूर आठवडे बाजारातील शेतमाल विक्रेत्याकडून प्रश्नावलीच्या आधारे गोळा केलेल्या माहितीचे सांख्यकीय विश्लेषण केले आहे. हे विश्लेषण प्रस्तुत प्रकरणात तक्त्याच्या स्वरूपात दिले आहे. शेकडेवारी हे साधन वापरण्यात आलेले आहे. प्रस्तुत संशोधनाची उद्दिष्टे व परिकल्पनांना केंद्रस्थानी ठेऊन या सांख्यकीय मांडणीचा अर्थ लावला आहे. या मध्ये संशोधनाची उद्दिष्टे व परिकल्पनानुसार मुद्दे व उपमुद्द्यामध्ये करण्यात आली आहे.

या संशोधनात बाजारपेठेतील भाजी विक्रेते याची वेगवेगळ्या घटकानुसार वर्गीकरण करून त्यांचा अभ्यासात्मक संशोधन मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. हे संशोधन करत असताना एक ठराविक भूभागात असणारे भाजी विक्रेते यांची माहिती यात संकलित केलेली आहे. शेतमाल विक्रेत्याचे वर्गीकरण हे गट अ व गट ब या पद्धतीने मांडणी केलेली आहे. गट अ मध्ये विसापूर गावातील भाजी उत्पादक की जे स्वतः चे उत्पादन स्वतः बाजारात आणून विकतात व गट ब मध्ये विसापूर गावाच्या बाहेरून उत्पादित केलेला माल हा विकण्यासाठी बाजारात उपलब्ध करून देतात किंवा स्वतः विकतात. या वर्गीकरणानुसार गावाबाहेर असणारे शेतीमाल विक्रेत्यापेक्षा विसापूर गावातील शेतीमाल विकणाऱ्या विक्रेत्यांची संख्या ही जास्त दिसून आली. दुसरे वर्गीकरण हे लिंग भावानुसार वर्गीकरण केले त्यामध्ये मुख्यत्वे पुरुषांपेक्षा स्त्रीयांची संख्या ही बाजारात माल विक्री करण्यासाठीची संख्या ही जास्त दिसून आली. त्याचा माहिती ही वर्गीकरण तक्त्यात योग्य प्रकारात

मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. तिसरे वर्गीकरण हे शैक्षणिक पात्रतेनुसार मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. यामध्ये मुख्यतो कमी शिक्षित वर्ग असणाऱ्यांची संख्या ही अधिक शिक्षित असणाऱ्या पैकी कमी दिसून आले.

भाजी विक्रेत्यांनी आठवडे बाजारात विक्रीस आणलेला शेतमाल हा स्वत: च्या शेतातील असणाऱ्याचे प्रमाण हे जास्त दिसून आले. हे संशोधन करत असताना त्याच्याकडून हा माल त्यांचा स्वत:चा आहे की दुसरीकडून विकत घेऊन विकण्यासाठी आणलेला आहे याची विचारपूस केली असता ही माहिती मिळाली ती सविस्तर पणे या प्रकरणात तक्त्याच्या मदतीने मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

त्याचबरोबर त्यांना असणाऱ्या समस्यांचा अभ्यास या प्रकरणात मांडणी केलेली आहे व त्याच बरोबर त्या समस्यांवर योग्य त्या उपाययोजना सुचवण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. विक्रेत्यांना आपला माल विकण्यासाठी आणल्यावर त्यांना कोणत्या सोई सुविधा मिळतात याचेही मांडणी या प्रकरणात केलेली आहे. शेतमाल विक्रेते कोणता माल मुख्यते विसापूर आठवडे बाजारात आणतात याची यादी स्वरूपात माहिती देण्याचा एक प्रयत्न केलेला आहे. या वरून बाजारात कोणत्या प्रकारचा माल हा उपलब्ध असतो व तो विकला जातो याची माहिती मिळण्यास मदत होते. या संशोधनाची सविस्तर मांडणी पुढीलप्रमाणे-

3.2 शेतमाल विक्रेत्याचे वर्गीकरण

विसापूर येथील आठवडे बाजारातील शेतमालाची विक्री करणारे कोणत्या गावाचे आहे त्याची माहिती घेण्यात आली. यामध्ये विसापूर गावाशेजारील दहा गावातील शेतकरी /शेतमाल विक्रेते आलेले दिसून आले. या आठवडे बाजारात वेगवेगळ्या गावामधून शेतमाल विक्रेते येत असल्याचे

दिसून आल्याने त्यांची मांडणी एकत्र ना करता सविस्तर वेगवेगळ्या गटात केलेली आहे. त्यामुळे बाजारात येणाऱ्या विक्रेत्यांची मांडणी करण्यात व माहिती संकलित करण्यात मदत होईल. या विक्रेत्यांची भौगोलिक दृष्ट्या दोन गटात विभागणी करण्यात आली आहे.

1) "अ" गटः- विसापूर मधील विक्रेत्यांचा समावेश या गटात केलेला आहे.

2) "ब" गटः- या गटात विसापूरच्या दहा किलोमीटरच्या परिसरात असलेल्या गावातील विक्रेत्यांचा समावेश केलेला आहे.

उदा.:- निंबवी, सुरेगाव, मुंगसगाव, पिंपळगाव पिसा, एरंडोली, कोरेगाव इ. गावांचा समावेश या संशोधन करत असताना दिसून आले. या दोन गटातील विक्रेत्यांची माहिती तक्ता 3.1 मध्ये दिलेली आहे

तक्ता 3.1 : विक्रेत्यांची भौगोलिक विभागणी

अ. क्र.	गट	विक्रेत्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
1	अ	20	67
2	ब	10	33
एकूण		**30**	**100**

आलेख 3.1 : विक्रेत्यांची भौगोलिक विभागणी

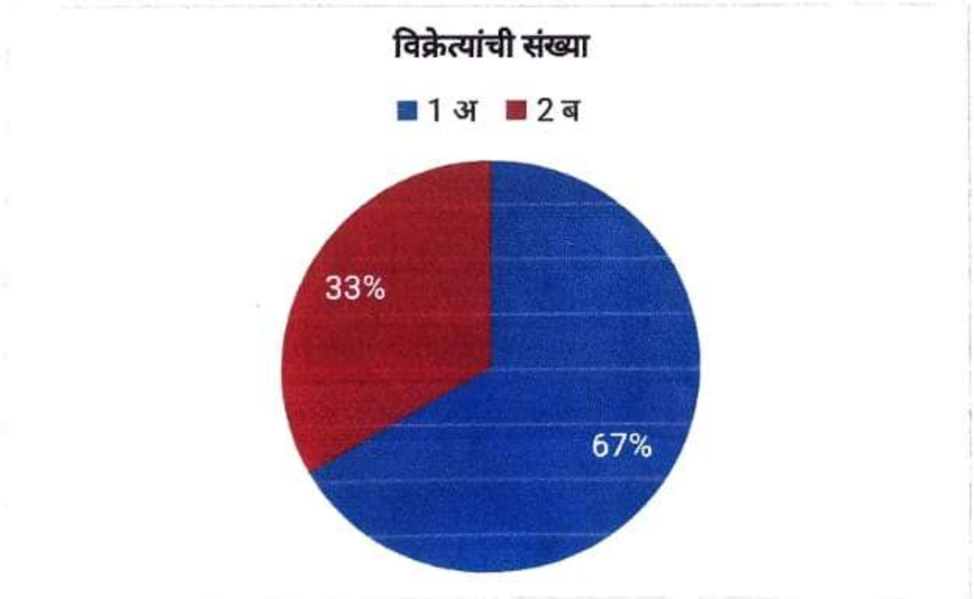

दिलेल्या तक्ता 3.1 व आलेख 3.1 वरून असे स्पष्ट होते की विसापूर गावातून बाजारात येणाऱ्या शेतीमाल विक्रेत्यांची संख्या ही बाहेरील गावातून येणाऱ्या विक्रेत्यांच्या संख्येपेक्षा नक्कीच जास्त दिसून येते. आपण केलेल्या वर्गवारी नुसार 30 विक्रेत्यांपैकी 20 विक्रेते हे विसापूर येथील गावातीलच दिसून आले आहे.याची शेकडेवार वर्गवारी केली असता 67 टक्के शेतमाल विक्रेते हे विसापूर गावातील दिसून आले तर उरलेली 33 टक्के इतकी शेकडा प्रमाण हे विसापूर गावा शेजारील गावातून आलेली दिसून आले. या मिळालेल्या माहितीवरून असे निदर्शनास आले आले की या आठवडे बाजारात या गावातील शेतीमाल विक्रेते यांची संख्या जास्त आहे. ही संशोधनाची पहिली व दुसरी परिकल्पना स्पष्ट करते.

3.3 लिंगभावानुसार वर्गीकरण

विसापूर येथील आठवडे बाजारातील शेतमाल विक्रेत्याचे लिंग भावानुसार वर्गीकरण करण्यात आले. याचे वर्गीकरण करत असताना कोणता गटाची संख्या ही जास्त असते हे समजून आले. त्यामुळे शेती मालाची विक्री करण्यात कोणाची संख्या ही जास्त आहे हे कळण्यास मदत झाली. यावरून शेती क्षेत्रात कोणत्या गटाची संख्या ही जास्त आहे व कोणत्या गटाची संख्या ही कमी आहे हे अभ्यासण्यास मदत झाली. या वर्गीकरणात शेतीत पिकवला जाणारा माल हा बाजारात विकण्यासाठी पुरुष की स्त्रीया यापैकी कोनाचे प्रमाण किती आहे हे या पुढील तक्त्यात मांडण्यात आली आहे यावरून शेती क्षेत्रात असणाऱ्या घटकाची संख्या लक्षात येण्यास

मदत होते. या बाजारात लिंग नुसार वर्गीकरण तक्ता 3.2 मध्ये दर्शविण्यात आले आहे.

तक्ता 3.2 : लिंगभावानुसार विक्रेत्यांचे वर्गीकरण

अ. क्र.	गट	विक्रेत्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
1	स्त्री	20	67
2	पुरुष	10	33
एकूण		30	100

आलेख 3.2 : लिंगभावानुसार विक्रेत्यांचे वर्गीकरण

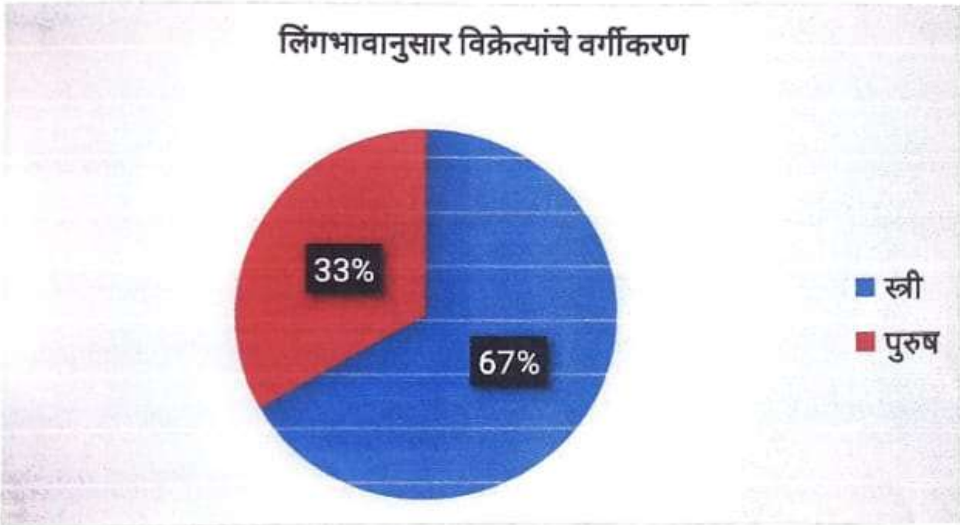

तक्ता 3.2 व आलेख 3.2 वरून असे स्पष्ट होते की बाजारात असणाऱ्यां एकूण विक्रेत्यापैकी स्त्रीयांचे प्रमाण हे जास्त दिसून आले. वरील तक्त्यात दिलेल्या माहितीवरून 67 टक्के इतकी संख्या ही स्त्री मालविक्री करणाऱ्या विक्रेत्यांची दिसून आली. अभ्यासासाठी निवड केलेल्या 30 शेतीमाल विक्रेत्यांचे परीक्षण केले असता त्यापैकी 20 शेतमाल विक्रेते हे स्त्रीया आढळून आल्या .या परिक्षणेतून स्रिया या पुरुषांच्या तुलनेने जास्त

दिसून आल्या. एकूण काढलेल्या शेकडेवारी वरून 33 टक्के पुरुष व 67 टक्के महिला दिसल्या. पुरुषाचे प्रमाण हे भाजी विक्रेत्यामध्ये कमी असून ते वाढवण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजे.

3.4 शैक्षणिक पात्रतेनुसार वर्गीकरण

आठवडे बाजारातील विसापूर या गावातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांच्या केलेल्या वेगवेगळ्या वर्गीकरणावरून त्या क्षेत्राचा तसेच त्या क्षेत्रात असणाऱ्या लोकांची पडताळणी करण्यास सोपं जाते. त्या मुळे त्या घटकातील वेगवेगळ्या गटाचे वर्गीकरण पद्धत अवलंबून केलेली मांडणी ही अभ्यासास मदत करते. म्हणून आणखी शैक्षणिक पात्रतेनुसार वर्गीकरण केलेले आहे. या वरून त्या प्रदेशातील शेती क्षेत्रात असणारी एकूण शैक्षणिक प्रमाण आपल्याला लक्षात येण्यास मदत होते. याचे वर्गीकरण केल्यावर आपल्याला या विक्री व्यवसायात असणाऱ्या एकूण लोकांतील शैक्षणिक प्रमाण लक्षात येईल. त्यामुळे त्या क्षेत्रात असणाऱ्या विक्रेत्याचे वर्गीकरण करण्यात आले व ती माहिती तक्त्यात नोंदवण्यात आली. भाजी खरेदी विक्री करण्यासाठी शिक्षण हे महत्त्वाचे असते. व्यवहार ज्ञान होण्यासाठी शैक्षणिक पात्रता ही महत्त्वाची आहे त्यामुळे शैक्षणिक पात्रतेनुसार वर्गीकरण पुढील तक्त्यात केलेले आहे.

तक्ता 3.3 : शैक्षणिक पात्रतेनुसार विक्रेत्याचे वर्गीकरण

अ. क्र.	शैक्षणिक गट	विक्रेत्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
1	निरक्षर	10	33
2	1 ली ते 5 वी	6	20
3	6 वी ते 10 वी	9	30
4	11 वी ते 12 वी	3	10
5	पदवी	2	7
	एकूण	**30**	**100**

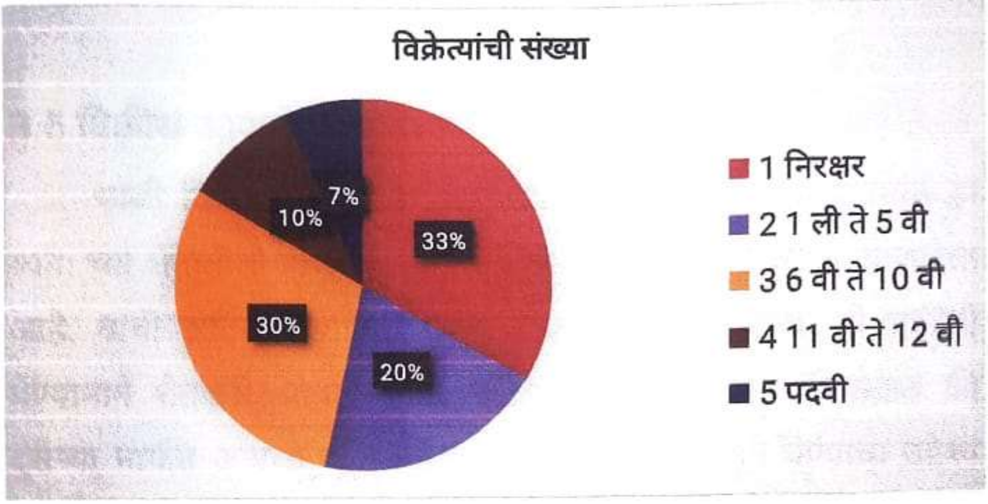

तक्ता 3.3 व आलेख 3.3 वरून असे लक्षात येते की, एकुन विक्रेत्यात निराक्षराचे प्रमाण हे अधिक दिसून येते. त्याचे प्रमाण हे एकूण टक्केवारीच्या 33 टक्के एवढे दिसून येते. या वाढत्या टक्केवारी मध्ये निरक्षर असणाऱ्या विक्रेतांपैकी स्त्रीयांचे प्रमाण हे जास्त दिसून आले. या टक्केवारीत असणाऱ्या अधिक संख्येत जास्त वयोमान असणाऱ्याची संख्या ही जास्त होती. या परीक्षणानुसार जास्त संख्या असणाऱ्या निरक्षर सहज व्यवहार कारताना दिसून येतात, यावरून असे लक्षात येते की, शिक्षण नसतानाही त्यांना व्यवहारात फारशी अडचण येत नाही. हेच यातून दिसते. तर पदवी चे शिक्षण घेतलेले दोनच विक्रेते बाजारात दिसून आले. यावरून भविष्यात नोकरीच्या

संधी सहज उपलब्ध होत नाही हे समजते. त्यामुळे भविष्यात नोकरीच्या संधी जास्त नाही हे बघून शेतीमाल विक्रेता म्हणून या क्षेत्रात येऊन आपले भवितव्य घडविण्याच्या दृष्टीने युवकांनी या कडे पाहिले पाहिजे. जेणेकरून या क्षेत्राचाही विकास होण्यास मदत होईल. या सर्वेक्षणावरून हेही लक्षात येते की, माध्यमिक पर्यंत शिक्षण झाल्याची संख्या ही 30 टक्के दिसून आले. तर ज्युनिअर महाविद्यालय पर्यत शिक्षण झालेल्याची संख्या ही 10 टक्के एवढी दिसून येते. या शैक्षणिक पात्रतेनुसार वर्गीकरण केल्यावर या प्रदेशातील साक्षरतेचे प्रमाण हे समजण्यास मदत होते.

3.5 विक्रीस आणलेल्या शेतमालाचे स्वरूप

भाजी विक्रेत्यांनी आठवडे बाजारात विक्रीस आणलेला शेतमाल हा स्वतः च्या शेतातील आणला आहे की दुसऱ्याकडून विकत घेऊन आणलेला आहे. याची सविस्तर माहिती विक्रेत्याकडून घेण्यात आली. ही माहिती घेण्यामागे शेतकरी आपला माल आठवडे बाजारात स्वतः विकतात की दुसऱ्या मार्फत आपला माल बाजारात विकतात हे जाणून घेण्याचा उद्देश्य होता.

भाजी विक्रेत्यांनी आठवडे बाजारात विक्रीस शेतमाल स्वतः उत्पादित केलेला आहे की इतरांकडून विकत घेऊन त्याची विक्री केली जात आहे. या संबंधी माहिती घेण्यात आली. ही माहिती घेण्यामागे शेतकरी आपला माल आठवडे बाजारात स्वतः विकतात का? हे जाणून घेणे हा उद्देश होतो. तक्ता 3.4 मध्ये ही माहिती दर्शविलेली आहे.

अ. क्र.	तपशील	विक्रेत्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
1	स्वतः उत्पादित केलेला	15	50
2	इतरांकडून विकत घेतलेला	8	27
3	स्वतः चा व इतरांकडून विकत घेतलेला	7	23
एकूण		30	100

तक्ता 3.4 : विक्रीस आणलेल्या शेतमालाच्या स्वरूपानुसार वर्गीकरण

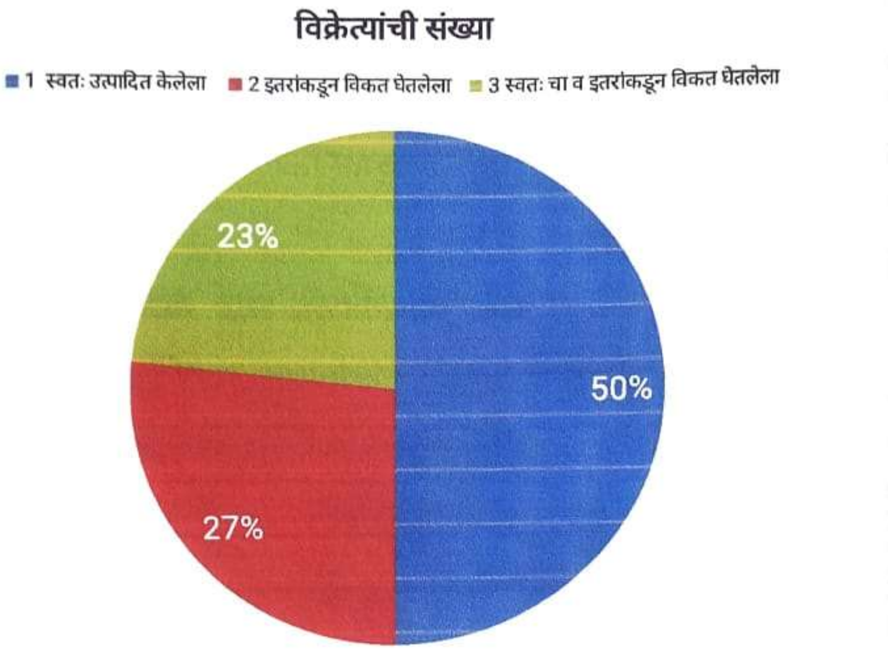

तक्ता ३.4 व आलेख 3.4 वरून असे स्पष्ट होते की स्वतः उत्पादित केलेला शेतमाल आठवडे बाजारात विकणाऱ्यांचे प्रमाण 50 टक्के एवढे जास्त आहे. तर इतरांकडून विकत घेतलेला भाजी.शेतमाल विकणा-यांचे प्रमाण 27 टक्के एवढे आहे. यावरून असे स्पष्ट होते की, स्वतः उत्पादित केलेला शेतमाल विक्रेत्यांची संख्या जास्त आहे. इतरांकडून शेतमाल विकत

घेणा-या असा शेतमाल कोठून विकत घेतला जातो. याची माहिती घेण्यात आली. त्यांनी दिलेल्या माहिती वरून बहुसंख्य विक्रेते विसापूर मधील स्वतः उत्पादित केलेल्या शेतक-यांकडून, तसेच मार्केटयार्ड मधून शेतमाल विकत घेत असल्याचे स्पष्ट होते.

3.6 विक्रेत्यांना अनुभवास येणाऱ्या समस्या

विसापूर आठवडे बाजारातील शेतमाल विक्रेते हे विसापूर व विसापूर परिसरातील गावातून येतात. त्यांच्या दृष्टिने वाहतुकिचा प्रश्न महत्वाचा आहे. तसेच अलीकडील काळात विसापूर गांवची लोकसंख्या वाढलेली असल्याने या बाजाराचा विस्तार झालेला आहे. त्यामुळे काही समस्या निर्माण झालेल्या आहेत. विक्रेत्यांनी दिलेल्या काही महत्त्वाच्या समस्या खालील प्रमाणे आहेत.

1) विसापूर व्यतिरिक्त इतर ठिकाणाहून शेतमाल विक्रीस आणणाऱ्या विक्रेत्यांना वाहतुकिच्या साधनांची कमतरता जाणवते.
2) विक्री करण्यासाठीचा भाजी शेतमाल ठेवण्यास पुरेशी जागा उपलब्ध होता नाही, त्यामुळे शेतमाल विकण्यास अडचण येते.
3) शेतमालाची विक्री करण्यासाठी दिवसभर बाजारात थांबावे लागते. तेथे स्वच्छ पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था नाही. पाण्याच्या नळांची संख्या वाढवावी.
4) बाजाराच्या आसपास पुरुष व महिलांसाठी स्वच्छतागृहांची सोय नाही. अशी सोय असणे विक्रेत्यांच्या दृष्टिने अतिशय आवश्यक आहे.

3.7 ग्रामपंचायतीकडून मिळणाऱ्या सोयी सुविधा

आठवडे बाजार ज्या ठिकाणी भरतात त्या बहुतांशी ठिकाणी

ग्रामपंचायत असलेली दिसते. मोठ्या प्रमाणावर बाजार हे ग्रामपंचायत कार्यक्षेत्रातच आहे. साहजिकच या बाजाराची व्यवस्था पाहण्याचे, त्यासाठी आवश्यक असलेल्या सेवा सुविधा पुरविण्याचे कार्य ग्रामपंचायतींना करावे लागते. त्याबदल्यात ग्रामपंचायत काही अल्प प्रमाणात शुल्क त्या बाजारातील विक्रेत्यांकडून आकारते. भाजी शेतमाल विक्रेत्यांना शेतमाल विकण्यासाठी दिवसभर बाजारात थांबावे लागते. अशा वेळी त्यांना खालील सोयी सुविधा मिळण्याची अपेक्षा असते.

1) पिण्याचे स्वच्छ पाणी.

2) स्वच्छता गृह.

3) विक्रीसाठी स्वच्छ व पुरेशी जागा.

अशा प्रकारच्या सुविधा विक्रेत्यांना आवश्यक असल्या तरी त्या पुरविल्या जात नाही. विसापूर आठवडेबाजाराचा विचार करता असे दिसते की, या बाजाराच्या जवळ ग्रामपंचायतीचा एक पाण्याचा नळ आहे. निवा-याची आसपास काही व्यवस्था नाही. या बाजाराच्या आसपास स्वच्छता गृहाची सोय नाही. अशी सोय व्हायला हवी असे मत जवळ- जवळ सर्वच विक्रेत्यांचे आहे.

एकूण विक्रेत्यांतील विसापूर गावांतील स्त्री विक्रेत्यांची 44 टक्के एवढी जास्त संख्या पाहता त्यांच्या साठी स्वच्छता गृहाची सोय असणे आवश्यक आहे. या बाजारात नवीन सहभागी झालेल्या विक्रेत्यांना जागा पुरेशी नाही. पिण्याचे स्वच्छ पाणी, स्वच्छता गृह, विक्रेत्यांसाठी स्वच्छ व पुरेशी जागा असणे आवश्यक आहे. या सुविधा ग्रामपंचायतीने पुरवाव्यात

अशी या गावांतील विक्रेत्यांची अपेक्षा असते.

तक्ता 3.5 : आज बाजारात विक्रीसाठी किती प्रमाणात व कोणता शेतमाल आणलेला आहे

अ. क्र.	शेतमाल प्रकार	वजन (कि. ग्रा)
1	पालक भाजी	60 कि. ग्रा
2	हिरवी मिरची	200 कि. ग्रा
3	बटाटा	300 कि. ग्रा
4	वांगे	280 कि. ग्रा
5	कोबी	340 कि. ग्रा
6	टोमॅटो	150 कि. ग्रा
7	भेंडी	350 कि. ग्रा
8	कारले	250 कि ग्रा
9	शेवगा	250 कि.ग्रा

यावरून असे स्पष्ट होते की, बटाटा सर्वात जास्त विक्रीसाठी आणला जातो. वांगे, भेंडी, टोमॅटो, पालक इ. भाजी विक्री साठी आणल्या जातात. या भाज्यांना प्रतिसादकांची किंवा ग्राहकांची संख्या जास्त आहे. त्याचबरोबर वेगवेगळ्या भाजी ही या बाजारात विकण्यास आणली जाते हे दिसून आले.

प्रकरण चौथे
निष्कर्ष व शिफारसी

4.1 प्रास्ताविक

या प्रकरणाच्या आधीच्या प्रकरणात प्राथमिक आधार सामग्रीचे विश्लेषण दिलेले आहे. प्रस्तुत प्रकरणात संशोधनातुन पुढे आलेले निष्कर्ष व त्या आधारे केलेल्या शिफारसी स्पष्ट केलेल्या आहेत.

4.2 निष्कर्ष

1) विसापूर व विसापूर परिसरात राहणा-या विक्रेत्यांचे प्रमाण 60 टक्के एवढे जास्त आहे.
2) आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांत स्त्रीयांचे प्रमाण 60 टक्के एवढे आहे.
3) निरक्षर विक्रेत्यांचे प्रमाण एकूण विक्रेत्यांत 36 टक्के एवढे आहे.
4) भाजी शेतमाल इतर गावातून विक्रीस आणणा-यांना वाहतुकिची अडचण भासते.
5) स्वतःचा माल बाजारात स्वत: विकणा-या विक्रेत्यांचे प्रमाण जास्त आहे.
6) ग्रामपंचायती कडून पिण्याचे स्वच्छ पाणी, निवा-याची व्यवस्था, स्वच्छता गृह, पुरेशी जागा ह्या गोष्टी मिळत नाहीत. यासाठी त्या मिळाव्यात असे शेतमाल विक्रेत्यांना वाटते.

4.3 शिफारसी

1) बाजाराच्या मध्यभागी पाण्याची टाकी बांधून पिण्याच्या पाण्याची सोय करण्यात यावी.
2) स्त्रीया व पुरुषांसाठी ग्रामपंचायतीने स्वच्छता गृहाची सोय करावी.

3) विसापूर गावातील ग्रामपंचायतीने नविन विक्रेत्यांना पुरेशी जागा उपलब्ध करून द्यावी.

4) विसापूर च्या बाजाराच्या दिवशी म्हणजेच रविवारी बाजाराच्या वेळेत बाजारातून वाहनांना जाण्यास बंदी घालण्यात यावी.

5) बाजाराची सध्याची जागा अपुरी पडत असल्याने जास्त नवीन जागा तयार करावी, याचा विचार करावा.

संदर्भ सूची

1) Dr. Rasl Rajendra A. Indian Economics Success Publications, Pune 2010.
2) Dr. Pushpa Randay, Economics Mathematics Techniques and Quantitative Method, Diamond Publications-2010-2011
3) Agarwal, A. N. Indian Economy Problems of Development and Planning, Wishwa Prakashan, New Delhi. 2001.
4) Datt, R and R.P.M. Sundharam. Indian Economy.S. Chand and Company Ltd., New Delhi. 2004.
5) Ahuja, Ram, Research Methods, Rawat Publications, Jaipur, 2001.
6) Misra, S. R. and V.R. Puri, Problems of Indian Economy. Himalaya Publishing House, Mumbai, 1997.
7) इंटरनेट

विसापूर आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांसाठी प्रश्नावली

विषय:- विसापूर आठवडे बाजारातील भाजी शेतमाल विक्रेत्यांच्या समस्यांचा अभ्यास

1) शेतकऱ्याचे नांव:--

2) पत्ता:--

3) शिक्षण:-------------------------

4) लिंग:- स्त्री :- पुरुष :-

5) वय :-------------

6) राहण्याचे गांव:------------------------------

7) राहण्याच्या गावाचे विसापूर पासूनचे अंतर ---------- कि.मी.

8) विक्रीस आणलेल्या शेतमालाचे स्वरूप कसे आहे?

अ) स्वतः उत्पादित केलेला --------------------

ब) इतरांकडून विकत घेतलेला -----------------

9) विसापूर आठवडे बाजारात शेतमालाची विक्रीच्या बाबतीत कोणत्या समस्या येतात?

अ) वाहतूक साधनांची कमतरता ------------------------------

ब) शेतमाल विक्रीस ठेवण्यासाठी पुरेशा जागेचा अभाव ---------------

क) रहदारीचा त्रास ---------------------------------------ड)

पिण्याच्या स्वच्छ पाण्याच्या उपलब्धतेचा अभाव ----------------

10) ग्रामपंचायती कडून कोणत्या सुविधा मिळाव्यात असे वाटते?

अ) पिण्याचे स्वच्छ पाणी ------------------------

ब) स्वच्छता गृहे ————————————

क) विक्रीस पुरेशी व स्वच्छ जागा ——————